

Lapse ärakuulamine tsiviilkohtumenetluses: teaduspõhised soovitused

1. Sissejuhatus

ÜRO laste õiguste konventsiooni^{*1} (LÕK) vastuvõtmisega 1989. aastal toimusid põhimõttelist laadi muudatused selles, kuidas lapsi õiguslikult käsitletakse. LÕK-i kandev mõte on tunnustada lapsi õiguste subjektina, kuigi nad ei oma täiskasvanutega võrdselt autonoomiat. Ka Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegium on tunnustanud lapse õigussubjektsust, sh põhiseaduse § 24 lõikest 2 tulenevat õigust olla oma kohtuasja arutamise juures.^{*2} Selleks et tagada lapse õigus olla oma kohtuasja arutamise juures, on vajalik, et laps oleks menetlusse kaasatud.^{*3} LÕK-i üks alusväärtusi on kõikide laste õigus olla ära kuulatud ja tõsiselt võetud^{*4} (LÕK art 12). Lapse õigus olla ära kuulatud realiseerub läbi LÕK artikli 3 põhimõtte, mille järgi tuleb igasugustes lapsi puudutavates ettevõtmistes esikohale seada lapse huvid.

Lapse huvide kontseptsioon ei ole üheselt defineeritud, mistõttu on selle rakendamine keeruline. LÕK-st ja lastekaitseadusest^{*5} (LasteKS) tulenevaid norme ja põhimõtteid järgides selgub, et lapse huvide väljaselgitamine on kaheetapiline:

- esiteks tuleb kindlaks teha kõik juhtumipõhised asjaolud, mis mõjutavad lapse erinevaid õigusi ja tema heaolu, ning tagada lapse kaasatus ja välja selgitada tema tahe;
- teiseks tuleb kõikide asjaolude koos kaalumisel võtta vastu otsus (andes lapse arvamusele kaalu).

Käesolevas artiklis käsitletakse esimest etappi. Kõigepealt antakse ülevaate lapse huvide kontseptsioonist ja lapse ärakuulamise õigusest tsiviilkohtumenetluses, keskendudes hagita perekonnaasjade regulatsioonile (TsMS^{*6} § 552¹). See ei tähenda, et lapsi puudutavad menetlused tsiviilkohtumenetluses sellega piirduksid või teist liiki tsiviilasjades ei oleks vastav analüüs asjakohane. Hagita perekonnaasjadele keskendatakse artiklis seetõttu, et need menetlused eeldavad lapse vahetut osavõttu, on tavapäraselt pikaajalised ja mõjutavad lapse elu olulisel määral.

Tagamaks lapse kaasatust ja tema tahte väljaselgitamist, tuleb laps menetluses ära kuulata. Üksnes laps ise omab informatsiooni selle kohta, mida ta arvab, mõtleb või tunneb, mistõttu muul viisil ei ole võimalik lapse tahet välja selgitada, kui seda temalt küsida.^{*7} See aga tekitab küsimuse, kuidas peaks last ärakuulamisel küsitama, et tema poolt antav informatsioon väljendaks kõige paremini just tema enda mõtteid ja soove.

¹ RT II 1996, 16, 56.

² RKPJKo 11.12.2012, 3-4-1-20-12, p 34.

³ RKTkm 13.05.2020, 2-18-15388, p 21.

⁴ CRC Committee General Comment No. 12. The right of the child to be heard. UN Doc CRC/C/GC/12/2009, p 2. Mittemetlik tõlge: <https://arhiiv.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2016/05/%C3%9CRO-Lapse-%C3%95iguste-Komitee-%C3%9Cldkommenta-ar-nr-12-Lapse-%C3%B5igus-olla-%C3%A4ra-kuulatud-eesti-keeles.pdf> (edaspidi: LÕK komitee üldkommenta-ar nr 12).

⁵ RT I, 06.12.2014, 1; 31.12.2024, 23.

⁶ Tsiviilkohtumenetluse seadustik. – RT I 2005, 26, 197; RT I, 03.04.2025, 2.

⁷ J. Cashmore, P. Kong, M. McLaine. Children's Participation in Care and Protection Decision-Making Matters. – Laws 2023 (12), lk 49; R. H. Ballard et al. Hearing the Voice of the Child in Divorce. – Psychology, Law and the Wellbeing of Children. M. K. Miller, J. Chamberlain, T. Wingrove (eds.). Oxford University Press 2014; R. A. Warshak. Payoffs and Pitfalls of Listening to Children. – Family Relations: An Interdisciplinary Journal of Applied Family Studies 2003 (52), lk 373; I. Butler et al. Children's Involvement in Their Parents' Divorce: Implications for Practice. – Children & Society 2002 (16), lk 89.

Eestis puuduvad konkreetset juhised, standardid või reeglid lapse ärakuulamiseks, mistõttu on laste ärakuulamise praktika varieeruv^{*8} – lapse ärakuulamine sõltub konkreetsest kohtunikust, sh tema teadmistest, oskustest ja kogemustest.^{*9} Aastakümnete jooksul tehtud teadusuuringud kinnitavad aga seda, et lapse antud informatsiooni täpsus, hulk ja kvaliteet ei sõltu mitte niivõrd lapse individuaalsetest omadustest, vaid pigem küsitlejast, tema suhtumisest ja sellest, kuidas ta last küsitleb.^{*10} Seega tähendab varieeruv praktika, et lastel ei pruugi olla võrdseid võimalusi osaleda neid puudutavates menetlustes ja realiseerida enda õigusi^{*11}, mis omakorda võib riivata laste õigust olla oma kohtuasja arutamise juures. Lapse ärakuulamine menetluses on teostatud kvaliteetselt ja laste parimates huvides siis, kui see on läbi viidud tõendus- põhiste soovitude ja juhiste järgi.^{*12}

Artiklis esitame teaduskirjandusel põhineva lühiülevaade sellest, kuidas lapse ärakuulamist ette valmistada ja läbi viia, et tagada lapse õiguste kaitse, aga ka nõuetekohane lapse huvide väljaselgitamine. Samuti käsitleme artiklis lapse ärakuulamise talletamise ja korduvärakuulamiste problemaatikat ning võimalikke lahendusi. Vajalik on rõhutada, et kuigi artiklis käsitleme lapse ärakuulamist TsMS § 552¹ alusel, s.t kohtuniku vaates, ning anname selleks juhiseid ja soovitusi, on võimalik teaduskirjanduse baasil antud suuniseid rakendada ka teistel spetsialistidel, kes puutuvad lapse ärakuulamisega kokku muudel õiguslikel alustel. Artiklis toodud juhised ja soovitusid on eestikeelseks materjaliks, mida praktikud saavad kasutada lapse ärakuulamise ettevalmistamisel ning läbiviimisel.

2. Lapse huvid ja ärakuulamisõigus

2.1. Lapse huvide hindamine

Tsiviilkohtumenetluses on kõige enam lapsi kaasatud menetlustesse, mida seadus nimetab hagita perekonnaasjadeks (TsMS § 550 lg 1 p 1–7) ja mida vaadatakse läbi hagita menetluse sätete järgi (TsMS § 475 lg 1 p 8, § 550 lg 1 p 1–7), seda mõningate eranditega.^{*13} Hagita menetluses rakendatav uurimisõhimõte (TsMS § 5 lg 3, § 477 lg 5, 7) peab tagama, et kõik tsiviilasja lahendamiseks olulised asjaolud (sh lapse huvid) saaksid välja selgitatud ja selleks vajalikud osalised kaasatud (sh laps).

Lapse õiguste vaates on nendes menetlustes keskse tähendusega lapse parimate huvide kontseptsioon, mida on varasemas õiguskirjanduses ka analüüsitud^{*14}, mistõttu käesolevas artiklis juba toodud ülevaadet ei korrata. Asjakohane on välja tuua, et ÜRO Lapse Õiguste Komitee (*Committee on the Rights of the Child*, edaspidi: LÕK komitee) jaoks on lapse huvide hindamine ja väljaselgitamine eraldi etapid.^{*15} Neist esimeses etapis tuleb hinnata kõiki asjaolusid konkreetsetes situatsioonides konkreetse lapse suhtes, tagades sealjuures ka lapse enda osalemise. Teine etapp on rangete menetluslike tagatistega formaalne protsess, mis on mõeldud lapse parimate huvide väljaselgitamiseks.^{*16} Igapäevaselt laste kohta otsuseid tegevate inimestelt (nt vanemad, hooldajad, õpetajad) ei eeldata nende etappide ranget järgimist, kuigi ka lapse igapäevaelu

⁸ S. Võsu. Lapse ärakuulamine: kasutatavad praktikad tsiviilkohtumenetluses. Magistritöö. Tartu Ülikool 2015.

⁹ R. A. Warshak (viide 7).

¹⁰ D. A. Brown, M. E. Lamb. Can Children Be Useful Witnesses? It Depends How They Are Questioned. – *Child Development Perspectives* 2015 (9), lk 250; S. J. Krähenbühl, M. Blades. The Effect of Interviewing Techniques on Young Children's Responses to Questions. – *Child: Care, Health and Development* 2006 (32), lk 321; M. E. Lamb et al. The Effects of Forensic Interview Practices on the Quality of Information Provided by Alleged Victims of Child Abuse. – *Children's Testimony: A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice*. H. L. Westcott, G. M. Davies, R. H. C. Bull (eds.). John Wiley & Sons 2002.

¹¹ J. Korkman et al. White Paper on Forensic Child Interviewing: Research-Based Recommendations by the European Association of Psychology and Law. – *Psychology, Crime & Law* 2024 (1).

¹² J. Zumbach et al. International Perspective on Guidelines and Policies for Child Custody and Child Maltreatment Risk Evaluations: A Preliminary Comparative Analysis across Selected Countries in Europe and North America. – *Frontiers in Psychology* 2022 (13).

¹³ Isegi kui tsiviilasi kuulub läbivaatamisele hagimenetluses, tuleb lapsega seotud asja lahendamisel ikkagi juhinduda hagita menetluse reeglitest (TsMS § 550 lg 2).

¹⁴ K. Paron. Lapse osalemine teda puudutava küsimuse otsustamisel. Kuidas hinnata lapse küpsust ning anda tema arvamusele kohane kaal. – *Juridica* 2021/9, lk 647; A. Aru, K. Paron. Lapse parimad huvid. – *Juridica* 2015/6, lk 375.

¹⁵ Sama järeldeb ka LasteKS §-s 21 sätestatust.

¹⁶ CRC Committee General Comment No. 14. The right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration. UN Doc CRC/C/GC/14/2013, p 47. Mitteametlik tõlge: <https://arhiiv.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2011/04/%C3%9Cldkommenta-ar-nr-14.pdf> (edaspidi: LÕK komitee üldkommenta-ar nr 14).

puudutavad otsused peavad austama ja arvesse võtma lapse parimaid huve.^{*17} Käesolevas artiklis püüame avada ja sisustada esimest etappi (lapse huvide hindamine ja lapse ärakuulamine), mis on eelduseks sellele, et lapse huvid oleksid nõuetekohaselt välja selgitatud (sh LasteKS § 21 lg 2 p-des 1 ja 2 sätestatud reeglid).

Lapse parimate huvide hindamise (aga ka väljaselgitamise) eesmärgiks on tagada LÕK-st ja selle lisaprotokollidest tulenevate õiguste kaitse, aga ka lapse igakülgne areng^{*18} (sh LasteKS § 21 lg 2 p 1). LÕK komitee suuniste järgi tuleb seega lapse huvide hindamisel arvestada konkreetseid last puudutavaid ja temaga seotud asjaolusid, mis on ühtlasi lapse õigused. Nendeks on näiteks lapse vanus, sugu, küpsusaste, kogemused, kuulumine vähemusgruppi, füüsiline, sensoorne või vaimne puue, aga ka lapse sotsiaalne ja kultuuriline kontekst, nagu näiteks vanemate olemasolu või puudumine, kas laps elab vanematega ning milline on lapse suhte kvaliteet tema pere või hooldajatega, lisaks keskkonna turvalisus, perekonna, laiendatud perekonna või hooldajate käsutuses olevad alternatiivsed vahendid jne.^{*19} Keskse tähendusega on koguda informatsiooni nende asjaolude kohta, mis mõjutavad konkreetse lapse heaolu^{*20} (LasteKS § 4, § 21 lg 2 p 1), s.t kindlaks teha konkreetse lapse vajadused. Osalt võimaldavad lapse vajadusi eeldada arengupühholoogilised teadmised, aga universaalsete vajaduste kõrval on oluline arvesse võtta konkreetse lapse eripära ja sellest tingitud vajadusi ning seda, millises ulatuses on neid vajadusi võimalik rahuldada.

Lapse huvide hindamisel tuleb arvestada lapse õigust elule, ellujäämisele ja arengule (LÕK art 6, LasteKS § 5 p 1), võrdsele kohtlemisele (LÕK art 2, LasteKS § 5 p 2), ärakuulamisele (LÕK art 12, LasteKS § 5 p 4) ning sellele, et last puudutavates ettevõtmistes seatakse esikohale lapse huvid (LÕK art 3, LasteKS § 5 p 3).^{*21} Lisaks on vajalik arvestada lapse õigust säilitada oma identiteet (LÕK art 8)^{*22}, perekondlik keskkond ja isiklikud sidemed (LÕK art 16)^{*23}, aga ka lapse õigust tervisele (LÕK art 24), tervislikule seisundile^{*24}, haridusele (LÕK art 28)^{*25}, hoolitsusele ja kaitsele (LÕK art 3)^{*26} ning turvalisusele (LÕK art 19, 32–39)^{*27}. Samuti tuleb arvestada lapse õigust sellele, et tema heaolu ja areng oleks tagatud (LÕK art 3).^{*28}

Eeltoodu on vaid näidisloetelu erinevatest asjaoludest ja lapse õigustest, mida lapse huvide hindamisel on asjakohane arvesse võtta. Teatud juhtumitel võivad lapse huvide hindamisel olla olulised ka muud õigused^{*29} või asjaolud. Samuti võivad erinevad arvesse võetavad asjaolud olla hoopis omavahel vastuolus (nt perekondliku keskkonna säilitamine võib olla vastuolus vajadusega kaitsta last vanematepoolse vägivalla ja

¹⁷ Samas, p 86.

¹⁸ Samas, p 82.

¹⁹ Samas, p 48, 58.

²⁰ Seaduseelnõu seletuskirja kohaselt sisaldab mõiste „lapse heaolu“ endas kõike, mida laps igapäevaeluks vajab ja mis puudutab lapse arengut – peresuhteid, turvalist ja arengut soodustavat elukeskkonda, aga ka last toetavaid avalikke teenuseid ning riigi ja kohaliku omavalitsuse üksuse toetusi. Vt Lastekaitseseaduse eelnõu seletuskiri, 27.12.2013, eelnõude infosüsteem, toimik nr 13-1782/01.

²¹ LÕK komitee üldkommentaar nr 14, p 41–45.

²² Selle all peetakse silmas lapse sugu, seksuaalset sättumust, rahvuslikku päritolu, religiooni ja veendumusi, aga ka kultuurilist identiteeti ja isikupära, vt LÕK komitee üldkommentaar nr 14, p 55.

²³ Konventsioonis tõlgendatakse mõistet „perekond“ laiendavalt. See hõlmab bioloogilist perekonda, kasuperekonda, lapsendajaid, aga ka laiendatud perekonda või kogukonda vastavalt välja kujunenud kohalikele tavadele (LÕK art 5). Laiendavalt mõistetakse ka perekondlikke sidemeid. Näiteks on oluline hinnata suhteid ja nende kvaliteeti vanavanemate, tädi ja onudega, aga arvestada laiema last ümbritsevat keskkonda, s.t sõbrad, kool ja muu keskkond. Vt LÕK komitee üldkommentaar nr 14, p 59, 70.

²⁴ Samas, p 77.

²⁵ Samas, p 79.

²⁶ Kaitset ja hoolust tuleb tõlgendada laiemas tähenduses ja neid ei tohi mõista piiratud või negatiivses mõttes (nt kaitsta last ohu eest), vaid need on seotud üldise ideaaliga tagada lapse heaolu ja areng. LÕK komitee toob välja, et laste põhivajaduseks on emotsionaalne hoolitsus ja kui vanemad või teised esmased hooldajad ei rahulda lapse emotsionaalseid vajadusi, tuleb tarvitusele võtta abinõud, et lapsel areneks turvaline kiindumussuhe. Lapsed vajavad kiindumussuhte kujunemist hooldajasse väga varases eas ning selline kiindumus (kui see on kohane) peab kestma pika aja vältel, tagamaks lapsele stabiilne keskkond. Vt LÕK komitee üldkommentaar nr 14, p 71–72.

²⁷ Turvalisus tähendab lapse õigust kaitsele kõigi füüsilise ja vaimse vägivalla vormide, vigastuste, väärkohtlemise, seksuaalse ahistamise, eakaaslaste survestamise, kiusamise, alandava kohtlemise jne eest, samuti kaitset seksuaalse, majandusliku ja teiste ekspluateerimise vormide, narkootikumide ning lapstööjõu kasutamise eest, sõjalise konflikti puhul jne. Vt LÕK komitee üldkommentaar nr 14, p 73.

²⁸ Lapse heaolu tuleb mõista laiemas tähenduses ja see hõlmab lapse materiaalseid, füüsilisi, hariduslikke ja emotsionaalseid vajadusi, samuti vajadust kiindumuse ja turvatunde järele, vt LÕK komitee üldkommentaar nr 14, p 71.

²⁹ Näiteks haavatavas olukorras (ingl *situation of vulnerability*) lapse puhul (nt puue, kuulumine vähemusgruppi, aga ka põgeniku, varjupaigataotleja, tänavalapse või kuritarvitamise ohvri staatus jne) tuleb tagada tema õiguste kaitse, mis tulevad puuetega inimeste õiguste konventsioonist ja selle fakultatiivprotokollist (RT II, 04.04.2012, 6) ning pagulasseisundi konventsioonist (RT II 1997, 6, 26). Vt LÕK komitee üldkommentaar nr 14, p 75.

väärkohtlemise ohu eest).^{*30} Seetõttu ongi oluline läheneda igale juhtumile individuaalselt, sh mitme lapse huvide samaaegsel hindamisel (nt arvestada laste erinevaid sotsiaalseid, hariduslikke, psühholoogilisi ja emotsionaalseid vajadusi). Ühtlasi on oluline koguda informatsiooni ka teiste osaliste õiguste, huvide ning muude last puudutavate asjaolude kohta.^{*31} Siiski ei saa informatsiooni kogumine vastata LÕK komitee hinnangul lapse huvidele, kui laps ei ole menetluses ära kuulatud.^{*32} Iga otsus, mis ei võta arvesse lapse arvamust või ei ole kaalutletud vastavalt lapse vanusele ja küpsusele, ei austa lapse võimalust mõjutada tema parimate huvide väljaselgitamist.^{*33}

Lapse ärakuulamine (LÕK art 12, Lasteks § 21 lg 2 p 2, TsMS § 552¹ lg 1) aitab saavutada lapse huvide esikohale seadmise eesmärki (LÕK art 3), tagades omakorda seda, et lapsed osalevad kõikides nende elu puudutavates otsustes. Ka teaduskirjanduses on leitud, et lapse huvid kipuvad jääma tähelepanuta, kui laps menetlusse kaasatud ei ole.^{*34} Peale selle võimaldab lapse ärakuulamine tagada menetluses **lapse õigusi**. LÕK komitee hinnangul peab igale lapsele olema tagatud õigus väljendada vabalt oma seisukohti ja kedagi ei tohi sealjuures diskrimineerida (nt rassi, kodakondsuse, soo, keele, usu, poliitiliste või muude vaadete, sotsiaalse päritolu, varalise seisundi põhjal)^{*35}, mis omakorda seondub lapse õigusega olla võrdselt koheldud. Lapse ärakuulamine aitab kaasa täisväärtusliku isiksuse ja lapse võimete arengule^{*36}, mis seondub lapse õigusega elule, ellujäämisele ja arengule. Lapse ärakuulamise õigust ei mõjuta mõistagi see, kas laps on väike või haavatavas olukorras (nt puue või kuulumine vähemusgruppi).^{*37} LÕK komitee hinnangul tuleb lapse ärakuulamisel tunnustada ka sõnadeta suhtlemisviise (nt mängu, mitteverbaalset suhtlust, žeste, näoilmeid, joonistamist jne), mis võimaldaks ka väga noortel lastel väljendada oma arusaamu, valikuid ja eelistusi, ning vajadusel tuleb tagada lapsele abivahendid suhtlemiseks (nt puudega lapsed).^{*38} Seega ei ole võimalik tagada lapse õigusi menetluses (sh osalemisõigust), ilma et laps oleks ära kuulatud.

Lapse ärakuulamine on ainus toiming, mis võimaldab välja selgitada **lapse tahte**. Laps ise on parim osapool andmaks informatsiooni nii enda kogemuste^{*39} (sh mõtete, tunnete ja soovide kohta) kui ka selle kohta, kas ja kuidas on tema vajadused rahuldatud ja heaolu tagatud.^{*40} Teadusuuringute järgi soovivad lapsed kasutada võimalust väljendada oma arvamust, tundeid, mõtteid, soovet ja kogemusi.^{*41} Lapse tahe kujuneb aga väga mitmete tegurite koosmõjul^{*42}, mistõttu ei pruugi lapse vaated või soovid olla kooskõlas

³⁰ LÕK komitee üldkommentaari nr 14, p 81.

³¹ Nt perekonnaseaduse (RT I 2009, 60, 395; RT I, 07.05.2025, 17) § 123 lg-s 1 sätestatu ja Riigikohtu praktika suhtlemiskorra kindlaksmääramise asjades (RKTKm 28.05.2025, 2-22-14922, p 21; RKTKm 06.04.2018, 2-15-16111, p 18; RKTKm 09.11.2011, 3-2-1-83-11, p 21).

³² LÕK komitee üldkommentaari nr 12, p 74.

³³ LÕK komitee üldkommentaari nr 14, p 53.

³⁴ J. E. McIntosh et al. Child-Focused and Child-Inclusive Divorce Mediation: Comparative Outcomes from a Prospective Study of Postseparation Adjustment. – Family Court Review 2008 (46), lk 105; T. Gerdtz-Andresen. A Scoping Review of When and How a Child's View Is Weighted in Decision-Making Processes in Law Proceedings. – Children and Youth Services Review 2021 (129), 106197; K. Espenberg et al. Vanema hooldusõiguse määramise uuring. Riigikantselei 2013. <https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/vanema-hooldusõiguse-maaramise-uuring-loppraport>.

³⁵ LÕK komitee üldkommentaari nr 12, p 75.

³⁶ Samas, p 79.

³⁷ LÕK komitee üldkommentaari nr 14, p 54.

³⁸ LÕK komitee üldkommentaari nr 12, p 21.

³⁹ I. Butler jt (viide 7).

⁴⁰ K. Kuehnle, L. R. Greenberg, M. C. Gottlieb. Incorporating the Principles of Scientifically Based Child Interviews into Family Law Cases. – Journal of Child Custody 2004 (1), lk 197.

⁴¹ C. Quigley, F. Cyr. The Voice of the Child in Parenting Coordination: Views of Children, Parents, and Parenting Coordinators. – Journal of Divorce & Remarriage 2018 (59), lk 501; R. Birnbaum, N. Bala, F. Cyr. Children's Experiences with Family Justice Professionals in Ontario and Ohio. – International Journal of Law, Policy and the Family 2011 (25), lk 398; M. J. Ackerman, T. B. Pritzl. Child Custody Evaluation Practices: A 20-Year Follow-Up. – Family Court Review 2011 (49), lk 618; J. Cashmore, P. Kong, M. McLaine (viide 7).

⁴² Need tegurid on näiteks bioloogilised (nt temperament), lapse arengutasemest tulenevad (nt võime mõista ümbritsevat ja võtta arvesse erinevaid perspektiive), lapse varasemad kogemused, vanematega seotud (nt tervis, isiksus, kiindumus), vanemlusega seotud (nt kasvatustüüli, lapse ja vanema suhe), kontekstist ja keskkonnast tulenevad (nt stress, vanematevaheline konflikt, ressursid) ja sotsiaalse võrgustikuga seotud tegurid (nt sotsiaalne toetus, sõbrad). Vt APA Guidelines for Child Custody Evaluations in Family Law Proceedings. American Psychological Association 2022. <https://www.apa.org/about/policy/child-custody-evaluations.pdf>; J. W. Gould, C. Mulchay. Child Custody Evaluations. – The Oxford Handbook of Psychology and Law. D. DeMatteo, K. C. Scherr (eds.). Oxford University Press 2023; L. Johnstone. Assessing Parenting Capacity and Risk of Child Maltreatment. – Managing Clinical Risk. 2nd ed. Routledge 2023; T. Wingrove, S. J. Beal. Psychology, Law, and the Wellbeing of Children: A Developmental Perspective. – Psychology, Law, and the Wellbeing of Children. M. K. Miller, J. Chamberlain, T. Wingrove (eds.). Oxford University Press 2014.

tema enda huvidega. Seega lapse tahe võib, aga ei pruugi kokku langeda tema vanemate vaadete või teiste spetsialistide arvamusega. Samas ei ole õigustatud lapse tahte kõrvale jätmine ainult sellel põhjusel, et esineb kahtlus lapse mõjutamise suhtes^{*43}, sest last ümbritsevate inimeste arvamused ja käitumine avaldavad suure tõenäosusega alati mõju lapse tegelikule tahtele. Seega on lapselt ärakuulamise käigus saadud informatsioon kõigest üks infoallikas, mille usaldusväärsust tuleb kontrollida ja võrrelda teistest allikatest saadud teabega.^{*44} Ka Euroopa Inimõiguste Kohtu (EIK)^{*45} ja Riigikohtu praktikas^{*46} on korduvalt väljendatud, et lapse tahet tuleb arvestada ühe asjaoluna lapse huvide väljaselgitamisel. Lapse selgitused ärakuulamisel tagavad aga parema arusaama tema mõtetest, tunnetest ja põhjustest nende taga.^{*47}

Lapse tahte puhul on oluline silmas pidada, et lapse tahe ja eelistused võivad muutuda vastavalt lapse arengutasemele, kogemustele ning olukorrale, sest laps ise ja teda ümbritsev keskkond on pidevas muutumises.^{*48} Ka EIK praktikas on osundatud tõsiasi, et kuigi lapsel on piiratud võimalused enda isikliku autonoomia teostamiseks, suureneb see õigus tema areneva küpsusega ning realiseerub ka tema kaasatuses ja ärakuulamisõiguses.^{*49} Kuigi käesoleva artikli eesmärgiks ei ole käsitleda seda, kuidas ja mil määral lapse osalemisõigus ajas muutub^{*50}, on oluline välja tuua, et lapse kaasatuse määr sõltub erinevatest oskustest, mis kujunevad välja eri vanuses, mistõttu sõltub lapse võimekus osalemis- ja ka ärakuulamisõigust teostada sellest, milline on tema vanus ja arengutase.^{*51}

Kokkuvõttes on lapse ärakuulamine oluline selleks, et lapse huvid oleksid temaga seotud menetluse keskmes. Vastasel juhul esineb oht, et lapse huvide kohta tehakse otsuseid lähtuvalt üldistest tõdedest ja teadmistest^{*52} ning täiskasvanute või otsuse tegija väärtuste ja uskumuste pinnalt.^{*53} Selleks, et tehtav otsus hõlmaks nii lapse enda tahet kui ka seda, mis on tegelikult tema huvides, muutub oluliseks see, kuidas lapselt ärakuulamise käigus informatsiooni saadakse.^{*54}

2.2. Lapse ärakuulamine hagita perekonnaasjades

2.2.1. Lapse ärakuulamise õiguslik regulatsioon

Mitmete rahvusvaheliste juhiste ja teaduskirjanduse järgi on lapse ärakuulamine soovituslikuks toiminguks lapse huvide väljaselgitamisel.^{*55} Hagita perekonnaasjades tuleneb lapse ärakuulamise kohustus TsMS § 552¹ lõikest 1^{*56}, mille kohaselt tuleb ära kuulata laps, kes on võimeline seisukohta omama.^{*57} LÕK komitee hinnangul tuleb eeldada, et laps on võimeline ise oma seisukohti kujundama, mis tähendab, et laps ei pea enda võimelisust tõestama selleks, et talle antaks võimalus ennast väljendada.^{*58} See on kooskõlas

⁴³ J. Cashmore, P. Kong, M. McLaine (viide 7).

⁴⁴ K. Kuehnle, L. R. Greenberg, M. C. Gottlieb (viide 40).

⁴⁵ EIKo 09.08.2006, 18249/02, p 57–59; EIKo 23.08.2023, 19165/20, p 94.

⁴⁶ RKTkm 15.02.2023, 2-21-5895, p 14; RKTkm 06.04.2018, 2-15-16111, p 18.

⁴⁷ M. B. Powell, S. Lancaster. Guidelines for Interviewing Children During Child Custody Evaluations. – Australian Psychologist 2003 (38), lk 46.

⁴⁸ E. K. M. Tisdall. Subjects with Agency? Children's Participation in Family Law Proceedings. – Journal of Social Welfare and Family Law 2016 (38), lk 362.

⁴⁹ EIKo 03.12.2015, 10161/13, p 171.

⁵⁰ K. Paron (viide 14).

⁵¹ Vt täpsemalt sama numbri artiklist K. Paron, A. Palu, T. Liin. Kas mida vanem, seda targem? Laste õiguste ja nende arengu omavahelised seosed. – Juridica 2026/1–2.

⁵² A. Olm. Ühine hooldusõigus ja selle lõpetamine: vanema õigus *versus* lapse huvi. – Juridica 2023/10, lk 829.

⁵³ M. Cascardi et al. Where Have We Been and Where Are We Going? A Conceptual Framework for Child Advocacy. – Sage Open 17.03.2015. <https://doi.org/10.1177/2158244015576763>.

⁵⁴ K. Saywitz, L. B. Camparo, A. Romanoff. Interviewing Children in Custody Cases: Implications of Research and Policy for Practice. – Behavioral Sciences & the Law 2010 (28), lk 542.

⁵⁵ APA Guidelines for Child Custody Evaluations in Family Law Proceedings (viide 42); J. W. Gould, D. A. Martindale. The Art and Science of Child Custody Evaluations. Guilford Press 2007; J. W. Gould, C. Mulchay (viide 42).

⁵⁶ Esialgse õiguskaitse rakendamisel tuleneb lapse ärakuulamise kohustus lisaks TsMS § 384 lg-st 4.

⁵⁷ Kuni 19.11.2022 kehtinud TsMS § 552¹ lg 1 sätestas, et menetluses tuleb ära kuulata vähemalt kümneaastane laps, ja TsMS § 555 lg 1, et esialgse õiguskaitse rakendamisel on kohtul õigus määrata lapsele ajutine eestkostja, kuulates eelnevalt ära vähemalt seitsmeaastase piisava kaalutlus- ja otsustusvõimega lapse. Käesoleval ajal kehtiv regulatsioon vanuselisi piiranguid ette ei näe.

⁵⁸ LÕK komitee üldkommentaar nr 12, p 20.

seisukohaga, et lapselt selge ja täpse informatsiooni saamine on seotud rohkem last ära kuulava täiskasvanu oskustega kui lapse võimetega.⁵⁹ Seega, menetluses tuleb ära kuulata ka väga väikesed lapsed või lapsed, kelle arengutase seab tahte väljendamisega piiranguid, kuid mitte nende õigusele olla ära kuulatud.

Lapse ärakuulamine tuleb läbi viia kohtunikul, kes teeb seda vahetult ja isiklikult (TsMS § 552¹ lg 1 ja 4 koostoimes) ning võimalusel lapse tavalises keskkonnas ja teiste menetlusosaliste või isikute juuresolekuta (TsMS § 477 lg 4, § 552¹ lg 1). Kohtunikul on õigus kaasata lapse ärakuulamise juurde erinevaid spetsialiste, s.o psühhiaater, psühholoog või sotsiaaltöötaja (TsMS § 552¹ lg 1 kolmas lause), kuid millistes olukordades seda kohtunikul teha tuleks, ei ole seaduse pinnalt selge. Samuti ei ole seaduses nimetatud spetsialistide kasutamist laste ärakuulamistel ka empiirilisel uuritud⁶⁰, mistõttu puudub teave, kas ja millisel määral üleüldse neid laste ärakuulamistele kaasatakse. Kuna küsitlemisest, mida peaks rakendama nii ärakuulamistel kui ka ülekuulamistel, peetakse spetsiaalseks pädevuseks⁶¹, tuleks lapse ärakuulamisel hoolikalt kaaluda kaasatavate spetsialistide oskusi lapse küsitlemisel, aga ka seda, kas ja millist väärtust võib erinevate isikute kaasamine ärakuulamisse kaasa tuua ning milline saab ja võib olla nende roll ärakuulamise juures. Kui kohtunik kaasab ärakuulamise juurde isiku, kes ei oma vastavat pädevust, võib see ärakuulamise tulemuslikkusele olla märksa kahjulikum kui kasulikum.⁶² Seda ka olukorras, kus ärakuulamise juurde lubatakse isik, kes toimingut teostamisel kaasabi ei osuta (nt TsMS § 552¹ lg 1 neljanda lause järgi muu isik lapse või tema esindaja nõusolekul).

Lapsel on õigus olla ära kuulatud, aga see ei ole lapse kohustus.⁶³ Selleks et lapsel oleks võimalik ärakuulamise ja sellega seotud asjaolude üle otsustada (sh konfidentsiaalsusküsimused⁶⁴ ja soovi korral ärakuulamisel osalemise lõpetamine⁶⁵), peab tal olema olemas vajalik informatsioon vastava otsuse tegemiseks.

Lapse ärakuulamise läbiviimisel on TsMS § 552¹ lõikes 2 eristatavad kaks etappi. Esmalt kohtuniku kohustus tagada lapsele vajaminev informatsioon (TsMS § 552¹ lg 2 esimene lause) ja seejärel võimaldada lapsel seisukohta avaldada (TsMS § 552¹ lg 2 teine lause). Seaduse järgi tuleb aga kohtunikul informatsiooni andmisel hinnata, kas lapsele antav teave võib eeldatavalt kaasa tuua lapse arengule või kasvatusel kahjulikke tagajärgi (TsMS § 552¹ lg 2 esimene lause). Selgusetuks jääb, kuidas ja mille pinnalt võiks jaatada antava informatsiooni eeldatavaid kahjulikke tagajärgi lapse arengule ning kasvatusel (sh kas ja kui oluline on tagajärgede intensiivsus). Ilmselt mõjutab last igasuguse informatsiooni saamine, veelgi enam sellise, mis tuleneb vanematevahelisest (pikaajalisest) vaidlusest, kuid küsitav on, millis(t)e mõju(de) korral tuleb laps jätta teavitamata ja kuidas neid mõjusid menetluses tuvastada. LÕK komitee seisukohtadest järelduvalt ei ole selliseid piiranguid põhjendatud seada. See omakorda ei tähenda, et lapsele antav informatsioon peaks olema piiranguteta. Vastupidi, lapsele antav informatsioon peab olema sõltuv lapse vanusest ja tema arengutasemest. See omakorda kinnitab, kui oluline on, et lapsele edastatakse kogu vajalik informatsioon just talle arusaadaval viisil ja vormis.

Kui lapsele on ärakuulamisel antud vajalik informatsioon (TsMS § 552¹ lg 2 esimene lause) ja ta on nõus ärakuulamise jätkamisega, saab liikuda ärakuulamise järgmisesse etappi, s.t selgitada välja lapse tahe (TsMS § 552¹ lg 2 teine lause). Täpsemaid juhiseid, millises vormis ja viisil laps peaks seisukohta väljendama

⁵⁹ A. Daly. Rethinking Children's Competence through Children's Rights: Giving Professionals Space for Supporting Children. – Perspectives on Children, Rights, and Vulnerability. T. Haugli, M. Martnes (eds.). Scandinavian University Press 2025; J. Moran-Ellis, E. K. M. Tisdall. The Relevance of "Competence" for Enhancing or Limiting Children's Participation: Unpicking Conceptual Confusion. – Global Studies of Childhood 2019 (9), lk 212.

⁶⁰ Artikli autorite arvates on põhjust seda küsimust empiirilisel uurida ja vajadusel muuta seadust.

⁶¹ Nn Méndez printsipi 4. põhimõte on: „Efektiivne intervjuerimine on professionaalne tegevus, mis nõuab spetsiifilist väljaõpet.“ Vt Principles on Effective Interviewing for Investigations and Information Gathering. May 2021. www.interviewingprinciples.com; H. L. Price, P. A. Ornstein. The Influence of Prior Knowledge on Inexperienced Interviewers' Questioning of Children. – Applied Cognitive Psychology 2022 (36), lk 758; D. A. Poole. Interviewing Children: The Science of Conversation in Forensic Contexts. American Psychological Association 2016.

⁶² Kohtupraktikas on juhtum, kus Riigikohtu kriminaalkolleegium leidis, et laste küsitlemise tehnika kohtueelses menetluses irdus täielikult laste ülekuulamise põhimõtetest (sh korduvalt ja suunavad küsimused, lubamatu mõjutamine vastuste saamiseks) ja lastelt saadav info ei olnud seetõttu usaldusväärne. Kusjuures sellele ülekuulamisele oli menetleja kaasanud erialaspetsialistina inimese, kellel vastavat pädevust ei olnud (sh ei ole seda spetsialisti KrMS § 70 lg 1 loetelus). Vt RKKKo 28.04.2022, 1-21-1652, p 29.1–29.3.

⁶³ LÕK komitee üldkommentaar nr 12, p 16.

⁶⁴ Õiguslikult on senini lahendamata lapse ärakuulamisega tõusetuvad konfidentsiaalsusküsimused (sh kas kohtunik saab lapse poolt antud informatsiooni osaliselt jätta avaldamata ning kui saab, siis kas ja kuidas see toiming peaks talletatud olema), millele on varasemalt viidanud ka Kristi Paron (viide 14).

⁶⁵ LÕK komitee üldkommentaar nr 12, p 134.

saama, TsMS § 552¹ lõikest 2 ei tulene. LÕK komitee rõhutab, et laps peab saama enda seisukohti ja vaateid väljendada vabalt, mis tähendab muuhulgas seda, et temaga ei tohi manipuleerida, teda liigselt mõjutada ega survestada, aga ka seda, et laps saab valida, kas ta soovib või ei soovi kasutada õigust olla ära kuulatud.^{*66}

Kuigi igale lapsele tuleb anda võimalus olla ära kuulatud, võib teataval erandlikel juhtudel olla lapse ärakuulamine vastuolus lapse huvidega.^{*67} TsMS § 552¹ lõige 3 võimaldab ärakuulamisest loobuda üksnes mõjuvatel põhjustel. Seaduseelnõu seletuskirja järgi on sellise erandi^{*68} eesmärgiks vältida olukordi, kus last võidakse erinevate ametnike poolt korduva ärakuulamisega traumeerida.^{*69} Seega on lapse ärakuulamisest loobumine selgelt erand, mille kohaldamiseks peavad koos esinema kolm järgmist tingimust:

- laps on hiljuti lastekaitsemenetluse või lepitusmenetluse käigus asjakohaste asjaolude suhtes ära kuulatud,
- ärakuulamise tulemust on kohtul võimalik hinnata ilma lapsega suhtlemata,
- lapse mitmekordne ärakuulamine ei oleks lapse huvides.

Oluline on rõhutada, et lapse ärakuulamisest loobumine saaks rakendatav olla siis, kui kohtunikul on võimalik saada igakülgset, objektiivset ja usaldusväärset informatsiooni eelnevalt läbiviidud ärakuulamis(t) e kohta, sh tuleb hinnata varasema ärakuulamise kvaliteeti (vt täpsemalt p 3.3) ning seda, kas korduv ärakuulamine oleks lapse huvides (vt täpsemalt p 3.4). Juhul kui lapse ärakuulamisest on loobutud põhjusel, et sellega kaasnev viivitus kahjustaks lapse huvisid, tuleb laps viivitamatult tagantjärele ära kuulata (TsMS § 552¹ lg 4 teine lause, § 384 lg 4).

Kuna lapse ärakuulamisest loobumine võtab lapselt võimaluse oma õigusi realiseerida, peab loobumine toimuma ainult kaalukatel põhjustel. Nii EIK praktikas^{*70} kui ka siseriiklikus kohtupraktikas^{*71} on korduvalt tuvastatud laste ärakuulamisõiguste rikkumisi. Uueas kohtupraktikas (kui TsMS-st ei tulene vanuselisi piiranguid lapse ärakuulamisele) on aktsepteeritud laste ära kuulamata jätmist tulenevalt nende vanusest näiteks olukorras, kus lapsed on kuni kuueaastased.^{*72} Siinjuures on oluline rõhutada, et kuigi kohtud tuginevad jätkuvalt lapse ära kuulamata jätmise põhjendamisel peamiselt või ainult laste vanusele, ei ole see olemasoleva regulatsiooni ja rahvusvaheliste juhiste järgi õige.

Kokkuvõttes tuleb kehtiva õigusliku regulatsiooni ja rahvusvaheliste soovitude järgi tagada igale lapsele sõltumata tema vanusest ja arengutasemest vajalik informatsioon menetluse kohta ning anda võimalus väljendada oluliste asjaolude kohta enda seisukohti. Selleks, et lapselt saadav informatsioon oleks täpne ja küsitlemine ei mõjuks lapse heaolule negatiivselt, tuleb see läbi viia korrektselt.^{*73} Kohtunikud, kes kuulavad lapsi ära, teadmata teaduspõhistest soovitustest ja strateegiatest, riskivad sellega, et nad küsivad küsimusi, mis pole lapse arengule vastavad, ja tõlgendavad laste vastuseid valesti. See aga rikub ära laste ütlused, mis on väärtuslik informatsioon lapse huvide väljaselgitamiseks.^{*74}

2.2.2. Lapse ärakuulamine praktikas

Teaduskirjanduse järgi ei ole õiguskontekstis lapse küsitlemise oskus sama, mis lapsega suhtlemise oskus.^{*75} Lapse ärakuulamine peab olema lapse küsitlemine, mitte pelgalt lapsega vestlemine. Vestlus ei ole kohane viis lapse ärakuulamiseks eelkõige seetõttu, et ärakuulamise tulemusena soovitakse lapselt informatsiooni, mis oleks objektiivne, igakülgne ja usaldusväärne. Saadava informatsiooni kvaliteet sõltub suuresti aga

⁶⁶ Samas, p 22.

⁶⁷ K. Paron (viide 14).

⁶⁸ Tsiviilkohtumenetluse seadustiku ja teiste seaduste muutmise seaduse (nõukogu määruse (EL) 2019/1111, mis käsitleb kohtualluvust, abieluasjade ja vanemliku vastutusega seotud kohtuasjades tehtud lahendite tunnustamist ja täitmist ning rahvusvahelisi lapserööve (uuesti sõnastatud), rakendamine) eelnõu seletuskirja (622 SE) järgi peab olema tagatud, et lapsele on antud piisav võimalus arvamust avaldada kas otse kohtule või asjakohase organi vahendusel. Vastasel juhul ei pruugi teised liikmesriigid seda lahendit Brüsseli IIb määruse alusel tunnustada. Seega peab ära kuulamata jätmine olema erand.

⁶⁹ Samas.

⁷⁰ EIKo 03.12.2015, 10161/13, p 184; EIKo 08.01.2021, 80117/17, p 76–77, 79–81; EIKo 02.05.2016, 71776/12, p 79, 80.

⁷¹ RKTkm 18.06.2025, 2-22-2138, p 18.2; TlnRnKm 02.07.2025, 2-21-9687, p 65; TlnRnKm 16.04.2018, 2-18-955, p 31; TlnRnKm 14.04.2016, 2-15-17932, p 10.

⁷² TlnRnKm 10.03.2025, 2-23-17096/44, p 43.2–43.3; TlnRnKm 20.11.2023, 2-21-19967/147, p 18, 45.2.

⁷³ R. H. Ballard jt (viide 7).

⁷⁴ K. Kuehnle, L. R. Greenberg, M. C. Gottlieb (viide 40).

⁷⁵ Principles on Effective Interviewing for Investigations and Information Gathering (viide 61); H. L. Price, P. A. Ornstein (viide 61); D. A. Poole (viide 61).

täiskasvanu küsitud küsimustest.^{*76} Kuna täiskasvanud kasutavad tüüpiliselt lastega suhtlemisel direktiivset suhtlusviisi, ei pruugi tavapärasel vestlusel saadav informatsioon eelnimetatud tingimustele vastata. Seega suurendab selline vestlus pigem riski, et laps spekulereib, mõistab küsimusi täiskasvanust erinevalt ja vastab nii, nagu ta muidu ei vastaks.^{*77} Teaduskirjanduse kohaselt on isegi väga noored lapsed võimelised andma täpset ja usaldusväärset informatsiooni, kuid seda juhul, kui neid küsitletakse korrektselt ja vastava väljaõppe saanud küsitaja poolt.^{*78} Küsitlemine on seega eraldiseisev oskus^{*79}, mille omandamiseks tuleb seda õppida ja järjepidevalt harjutada.^{*80} Ka LÕK komitee hinnangul on laste osaluse tõhusaks hõlbustamiseks vaja ettevalmistust, oskusi ja tuge (nt kuulumisostkust, oskust lastega koos töötada, oskust lapsi kaasata vastavalt nende arenevatele võimetele).^{*81}

LÕK komitee on välja toonud, et riigi kohustuseks on tagada vajaminev koolitus kõikidele neile, kes töötavad lastega või laste heaks, sh advokaatidele, kohtunikele, politseinikele.^{*82} Kuna käesolev artikkel keskendub kohtunikele, siis on kohane osundada, et taolisi koolitusi on kohtunikele ka võimaldatud. Näiteks koolitusnõukogu viimaste aastate programmis on jätkuvalt koolitusi, mis puudutavad lapse või noore küsitlemist^{*83}, kuid tegemist on valdavalt lühiajaliste koolitustega, milles omandatud teadmised ja oskused hääbuvad kiiresti ilma pideva harjutamise ja tagasisidetega.^{*84} Tähelepanuväärne on seegi, et alla kolmeaastase staažiga kohtuniku ametioskuste koolitusprogramm laste küsitlemisega seotud oskuskoolituste läbimist kohustusliku või isegi soovituslikuna ette ei näegi (sh siis, kui noorkohtunik on spetsialiseerunud alaealistega seotud asjadele^{*85}).^{*86}

Õiguslik regulatsioon ei sätesta konkreetseid reegleid ja juhiseid selle kohta, kuidas lapse küsitlemist ärakuulamise raames läbi viia. Struktureerimatus selles, kes, kuidas ja millal last ära kuulab, on omane ka teistele riikidele.^{*87} Kuigi eesti keeles on ilmunud „Lapse küsitlemise käsiraamat“^{*88}, on sellega tutvumine ja seal väljatoodu rakendamine iga kohtuniku enda otsustada. Seega on alust eeldada, et lapse ärakuulamise läbiviimine praktikas sõltub peamiselt konkreetse kohtuniku teadmistest, oskustest ja kogemustest.^{*89} Lapsed on aga mõjutatavad, tundlikud sotsiaalsele survele ja täiskasvanute ootustele^{*90}, mistõttu sõltub lapse käitumine ja antav informatsioon (ning selle usaldusväärsus) ärakuulamisel muuhulgas sellest,

⁷⁶ S. J. Krähenbühl, M. Blades (viide 10); M. E. Lamb jt (viide 10).

⁷⁷ D. A. Poole (viide 61).

⁷⁸ I. Hershkowitz et al. The Development of Communicative and Narrative Skills Among Preschoolers: Lessons From Forensic Interviews About Child Abuse. – Child Development 2012 (83), lk 611; M. E. Lamb et al. Tell Me What Happened: Questioning Children About Abuse. Wiley 2018.

⁷⁹ H. L. Price, P. A. Ornstein (viide 61).

⁸⁰ D. Akca, C. D. Larivière, J. Eastwood. Assessing the Efficacy of Investigative Interviewing Training Courses: A Systematic Review. – International Journal of Police Science & Management 2021 (23), lk 73; S. P. Brubacher et al. Teaching Child Investigative Interviewing Skills: Long-Term Retention Requires Cumulative Training. – Psychology, Public Policy and Law 2022 (28), lk 123.

⁸¹ LÕK komitee üldkommentaar nr 12, p 134.

⁸² Samas, p 49.

⁸³ Kohtunike koolitusprogramm 2024. <https://www.riigikohus.ee/sites/default/files/3.%20V%C3%A4lisveebi%20sisu%20materjalid/Koolitusprogramm%202024.pdf>; Kohtunike koolitusprogramm 2025. Koolitusnõukogu poolt kinnitatud 16.09.2024. <https://www.riigikohus.ee/sites/default/files/Koolitusn%C3%B5ukogu/Koolitusprogramm%202025.pdf>.

⁸⁴ M. B. Powell. Designing Effective Training Programs for Investigative Interviewers of Children. – Current Issues in Criminal Justice 2008 (20), lk 189; H. L. Price, K. P. Roberts. The Effects of an Intensive Training and Feedback Program on Police and Social Workers' Investigative Interviews of Children. – Canadian Journal of Behavioural Science / Revue canadienne des sciences du comportement 2011 (43), lk 235.

⁸⁵ Kohtute seaduse (RT I 2002, 64, 390; RT I 14.03.2025, 24) § 37 lg 4¹ järgi tuleb tagada kohtu tööjaotusplaaniga kohtunike spetsialiseerumine alaealistega seotud asjadele.

⁸⁶ Alla 3-aastase staažiga kohtuniku ametioskuste koolitusprogramm ja selle läbimise kord. Kinnitatud koolitusnõukogu poolt 16.09.2024. https://www.riigikohus.ee/sites/default/files/3.%20V%C3%A4lisveebi%20sisu%20materjalid/Alustavate_kohtunike_koolitusprogramm_alates_01.10.2024.pdf.

⁸⁷ J. Zumbach et al. International Perspective on Guidelines and Policies for Child Custody and Child Maltreatment Risk Evaluations: A Preliminary Comparative Analysis across Selected Countries in Europe and North America. – Frontiers in Psychology 2022 (13).

⁸⁸ A. Liivamägi-Hitrov, K. Kask. Lapse küsitlemise käsiraamat. Justiitsministeerium 2016.

⁸⁹ S. Vösu (viide 8).

⁹⁰ C. O. Perez, K. London, H. Otgaar. A Review of the Differential Contributions of Language Abilities to Children's Eyewitness Memory and Suggestibility. – Developmental Review 2022 (63), 101009; J. Z. Klemfuss, A. P. Olaguez. Individual Differences in Children's Suggestibility: An Updated Review. – Journal of Child Sexual Abuse 2020 (29), lk 158; M. Bruck, L. Melnyk. Individual Differences in Children's Suggestibility: A Review and Synthesis. – Applied Cognitive Psychology 2004 (18), lk 947.

kuidas konkreetne küsitlemine (või vestlus spetsialistiga) on läbi viidud, milliseid küsimusi on küsitud ja milline on küsitaja suhtumine küsitlemisel^{*91} (vt täpsemalt p 3.1). Seega on lapse ärakuulamine lähtuvalt teaduspõhistest soovitustest ja strateegiatest määrava tähtsusega.

Teaduspõhiste soovitude ja strateegiate mittejärgimine ärakuulamisel võib kaasa tuua riiveid lapse erinevatele õigustele ja mõjutada lapse heaolu, põhjustades talle negatiivseid tagajärgi. Kui laps ei saa väljendada enda mõtteid ja tundeid piisaval määral ning usaldusväärselt, võivad menetluses olulised aspektid jääda välja selgitamata, osalistega läbi arutamata, kohtu poolt hiljem arvesse võtmata või saavad ebaõige hinnangu. See omakorda võib kaasa tuua otsuse tegemise, millel on pikaajalised negatiivsed tagajärjed lapsele.^{*92}

3. Teaduspõhine küsitlemine ja soovitus

Laste küsitlemist puudutavate teadusuuringute fookuses on peamiselt olnud lapse küsitlemine kriminaalmenetluses, mille põhjal on välja töötatud mitmed struktureeritud küsitlemismeetodid (nt NICHD protokoll). Struktureeritud küsitlemismeetodite kasutamine ühtlustab ülekuulamiste kvaliteeti, vähendades küsitaja hoiakutest tulenevat kallutatust ja tõlgendamisvigu, ning suurendab lapselt saadava informatsiooni hulka ja usaldusväärsust.^{*93} Kuigi tsiviilkohtumenetlustes soovitakse lastelt üldjuhult teistsugust teavet kui kriminaalmenetluses^{*94} (s.t menetluse ese on erinev) ning ka kogumist vajav informatsiooni hulk on erinev, on mõlema menetluse kontekstis peamine eesmärk sama: saada lapselt tõene, täpne ja üksikasjalik kirjeldus tema seisukohtadest ning kogemustest^{*95}, mida kohus saab lapse huvide hindamisel arvesse võtta. Kuigi tsiviilõiguse kontekstis ei ole laste ärakuulamiseks veel spetsiifilisi küsitlemisprotokolle välja töötatud, rõhutavad teadlased, et laste küsitlemise parimaid praktikaid saab ja tasub rakendada ka tsiviilõiguse kontekstis,^{*96} ning on esitanud selleks ka konkreetseid soovitusi.^{*97}

Järgnevalt esitatakse teaduspõhine ülevaade^{*98} sellest, kuidas last ära kuulata, sealhulgas toiminguks ette valmistada. Olenemata kontekstist, hõlmavad kvaliteetsed ja teaduspõhiselt läbi viidud lapse ärakuulamised hinnanguvaba lähenemist küsitlemisele, lapse informeerimist küsitlemise eesmärgist ja protsessist, kontakti loomist ja toetamist, vaba meenutuse võimaldamist ja arengule vastavas lihtsas keeles soovituslike küsimuste kasutamist lapse kogemuste ja perspektiivi teadasaamiseks, ilma teda sealjuures mõjutamata.

3.1. Hinnanguvaba lähenemine küsitlemisele

Üks suurimaid ohte kvaliteetsele ärakuulamisele on see, kui küsitaja lähtub oma uskumustest või oletustest lapse küsitlemisel. Kui küsitajal on lapsega toimuva suhtes kindel (eel)arvamus, soodustab see kinnituskalduvuse (ingl *confirmation bias*) teket. Kinnituskalduvus tähendab, et küsitaja otsib ja tõlgendab informatsiooni enesele teadvustamata viisil, mis toetab tema varasemaid uskumusi ja vähendab vastupidise informatsiooni tähtsust. Nii võivad küsitaja enda hinnangud mõjutada küsitlemisprotsessi, see omakorda

⁹¹ S. J. Krähenbühl, M. Blades (viide 10); D. A. Brown, M. E. Lamb (viide 10).

⁹² K. M. Turoy-Smith, M. B. Powell. Interviewing of Children for Family Law Matters: A Review. – Australian Psychologist 2017 (52), lk 165; R. H. Ballard jt (viide 7).

⁹³ D. L. Rooy et al. The NICHD Protocol: A Review of an Internationally-Used Evidence-Based Tool for Training Child Forensic Interviewers. – Journal of Criminological Research, Policy and Practice 2015 (1), lk 76; E. Lacey, K. Nunkoosing. “What Am I Bringing into the Room?” Perception and Management of Interviewer Bias in Child Sexual Abuse Interviews: An Interpretative Phenomenological Analysis. – Child Abuse Review 2022 (31).

⁹⁴ Kriminaalmenetluse esemeks on tavapäraselt üksik sündmus või mõned konkreetset kuriteoepisoodid (vahel ka sellele eelnevad ja järgnevad asjaolud), perekonnavaidlustes on sageli vajalik koguda informatsiooni kogu lapse elukorralduse ning muude last mõjutavate asjaolude kohta (nt tervis, kool, kodu, suhted vanemate ja sõpradega, mõtted, tunded).

⁹⁵ D. A. Poole (viide 61).

⁹⁶ J. Korkman jt (viide 11); S. J. Krähenbühl, M. Blades (viide 10); K. M. Turoy-Smith, M. B. Powell (viide 92); J. Zumbach jt (viide 12).

⁹⁷ A. M. Crossman et al. Child Testimony in Custody Cases: A Review. – Journal of Forensic Psychology Practice 2002 (2), lk 1; K. Kuehnle, L. R. Greenberg, M. C. Gottlieb (viide 40); M. B. Powell, S. Lancaster (viide 47); K. Saywitz, L. B. Camparo, A. Romanoff (viide 54); K. M. Turoy-Smith, M. B. Powell (viide 92).

⁹⁸ Ülevaates tuginetakse teaduskirjanduses väljatoodud juhistele laste küsitlemiseks perekonnaõiguse vaidlustes, vt A. M. Crossman jt (viide 97); M. B. Powell, S. Lancaster (viide 47); K. Saywitz, L. B. Camparo, A. Romanoff (viide 54); K. M. Turoy-Smith, M. B. Powell (viide 92); J. Korkman jt (viide 11).

lapse jagatavat informatsiooni ja kokkuvõttes lapse arvamusele antavat hinnangut.^{*99} Kinnituskalduvuse probleem on eriti märkimisväärne perekonnaõiguse valdkonnas, sest sealsed otsused kipuvad olema subjektiivse iseloomuga ja emotsionaalselt laetud.^{*100}

Kinnituskalduvus võib mõjutada nii küsitaja käitumist küsitlemisel kui ka lapse ütlusi läbi selle, miliseid küsimusi temalt küsitakse. Esiteks, teadusuuringud näitavad, et tugeva veendumusega küsitlajad kasutavad sagedamini suunavaid ja suletud küsimusi, mis omakorda suurendavad ebatäpse info saamise riski, kui olemasolev uskumus pole õige.^{*101} Näiteks küsides „Kas sa tunned end ema juures paremini kui isa juures?“, väljendab küsitaja eeldust, et lapsel on juba selge eelistus, mida ei pruugi aga olla, kui laps ise seda konkreetset väljendand ei ole. Avatud küsimus (nt „Räägi, kuidas sa tunned end ema juures ja isa juures“) seevastu võimaldab lapsel oma mõtteid ja tundeid hoopis nüansseeritumalt väljendada. Teiseks, küsitaja kallutatuse võib mõjutada ka muude suunavate tehnikate kasutamist: positiivne või negatiivne tagasiside konkreetsetele ütlustele (nt küsitlemisel lapse kiitmine, kui ta räägib soovitud infot või pauside mitte tegemine, kui ta ei räägi), vanemate ja eakaaslaste kasutamine survestamiseks (nt lapsele ütlemine, et üks vanem on midagi konkreetset öelnud), süüdistava tooni ja stereotüüpide kasutamine (nt ühele vanemale kui hullule viitamine) ning korduvalt samade küsimuste küsimine, kui lapse vastus ei kinnita küsitaja ootusi.^{*102} Kolmandaks, küsitaja hinnangud ja uskumused võivad mõjutada ka seda, kuidas ta lapse vastuseid tõlgendab. Kui küsitaja ootab kindlat vastust, võib ta tahtmatult märgata ja meelde jätta ainult neid vastuseid, mis tema ootustega ühtivad, jättes tähelepanuta või tõlgendades valesti lapse poolt väljendatud mõtteid, mis käivad ta uskumuste vastu.^{*103} Küsitaja tõlgendus lapse öeldust võib omakorda mõjutada juhtumi kohta tehtavaid järeldusi ja küsitluse pinnalt koostatud kokkuvõtet.^{*104} Lisaks võib kallutatuse mõjutada ka küsitlemisele eelnevaid tegevusi, näiteks seda, kas küsitaja üldse otsustab last olemasoleva teabe põhjal ära kuulata.^{*105} Kokkuvõttes, küsitaja enda hinnangud võivad mõjutada küsitlemise käiku ja tehtavaid otsuseid küsitlemise igas etapis.

Kallutatuse probleemi süvendab asjaolu, et inimesed üldjuhul ei märka enda puhul seda, et nad on kallutatud.^{*106} See tähendab, et küsitaja peab teadlikult astuma samme enda võimaliku kallutatuse vähenemiseks. Teaduskirjanduses, aga ka mitme Euroopa riigi (nt Soomes, Hollandis, Rootsis, Saksamaal) juhistes^{*107} tuuakse ühe lahendusena välja alternatiivsete hüpoteesidega arvestamist nii ärakuulamise planeerimisel kui ka küsitlemisel eesmärgiga leida kõige tõenäolisem selgitus lapsega toimuvale.^{*108} Näiteks kui vanem A väidab, et laps on vanem B-ga suhtlemise suhtes ärev, siis võiksid kontrollitavad hüpoteesid olla:

- a) lapsel oli vanem B-ga negatiivne kogemus, mida ta tajus ja mäletab õigesti;

⁹⁹ D. A. Poole (viide 61); J. W. Gould, C. Mulchay (viide 42); W. O'Donohue, O. Cirlugea. Controlling for Confirmation Bias in Child Sexual Abuse Interviews. – *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law* 2021 (49), lk 371; J. Korkman jt (viide 11).

¹⁰⁰ M. B. Powell, S. Lancaster (viide 47).

¹⁰¹ H. L. Price, P. A. Ornstein (viide 61); N. E. J. Sumampouw, C. de Ruiter, H. Otgaar. Potential for Police Investigator Bias: The Impact of Child Sexual Abuse Victims' Background Characteristics on Perceived Statement Credibility, Case Outcome and Quality of Interview Questions. – *Police Practice and Research* 2022 (23), lk 370; M. B. Powell, C. H. Hughes-Scholes, S. J. Sharman. Skill in Interviewing Reduces Confirmation Bias. – *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling* 2012 (9), lk 126; Y. Zhang et al. Confirmation Bias in Simulated CSA Interviews: How Abuse Assumption Influences Interviewing and Decision-Making Processes? – *Legal and Criminological Psychology* 2022 (27), lk 314; J. R. Rivard et al. The Effect of Pre-Interview Knowledge and Instructions on Interviewer Memory. – *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling* 2024 (21), e1626.

¹⁰² K. London, S. Kulkofsky, C. O. Perez. Factors Affecting the Reliability of Children's Forensic Reports. – *Current Issues in Memory*. J. Rummel (ed.). Routledge 2021; K. Saywitz, L. B. Camparo, A. Romanoff (viide 54).

¹⁰³ J. W. Gould, C. Mulchay (viide 42); K. McWilliams, G. S. Goodman. Parental Bias, Parent-Child Discussion, and Children's Eyewitness Reports. – *International Journal on Child Maltreatment: Research, Policy and Practice* 2019 (2), lk 219; J. R. Rivard. Confirmation Bias in Witness Interviewing: Can Interviewers Ignore Their Preconceptions? Florida International University 2014. <https://digitalcommons.fiu.edu/record/9979>; J. R. Rivard, M. M. Pena, N. S. Compo. "Blind" Interviewing: Is Ignorance Bliss? – *Memory* 2016 (24), 1256; T. L. White, M. D. Leichtman, S. J. Ceci. The Good, the Bad, and the Ugly: Accuracy, Inaccuracy, and Elaboration in Preschoolers' Reports about a Past Event. – *Applied Cognitive Psychology* 1997 (11), S37.

¹⁰⁴ M. B. Powell, S. Lancaster (viide 47).

¹⁰⁵ J. W. Gould, C. Mulchay (viide 42).

¹⁰⁶ M. Zappala et al. Anything You Can Do, I Can Do Better: Bias Awareness in Forensic Evaluators. – *Journal of Forensic Psychology Research and Practice* 2018 (18), lk 45.

¹⁰⁷ J. Korkman jt (viide 11).

¹⁰⁸ Samas; K. Kuehnle, L. R. Greenberg, M. C. Gottlieb (viide 40); M. B. Powell, S. Lancaster (viide 47); D. A. Poole (viide 61).

- b) laps koges vanem B-ga koos olles häirivat sündmust, pärast mida ta on kuulnud vanem A-d teiste täiskasvanutega selle sündmuse üle arutlemas;
- c) vanem A on last mõjutanud, öeldes talle otseselt või kaudselt, et vanem B on ohtlik;
- d) vanem A on ise emotsionaalselt häiritud ja stressis, kui laps suhtleb vanem B-ga;
- e) vanem B on lapse kasvatamisel vähem tõhus või reageerib lapse vajadustele kehvemini kui vanem A.^{*109}

Oluline on, et alternatiivsed hüpoteesid kataksid ära kõikvõimalikud mõistlikud stsenaariumid, mida küsitljal on olemasoleva informatsiooni alusel põhjendatud oletada.

Kuna täiskasvanutel on kerge tõlgendada lapse ütlusi oma varasemate teadmiste, uskumuste ja kogemuste valguses^{*110}, suurendab ühe hüpoteesi pinnalt läbiviidav küsitlemine riski, et lapselt saadud informatsioon on kallutatud või mõjutatud küsitlaja enda uskumustest ja hinnangutest.^{*111} Seevastu avatus erinevatele võimalikele tõlgendustele ehk hüpoteesidele^{*112} ning lapse tähelepanelik kuulamine tema vaatenurga mõistmiseks^{*113} aitab suurema tõenäosusega tagada usaldusväärse teabe saamise. Seejuures on eriti oluline rõhutada, et mitme võimaliku tõlgendusega arvestamine ei tähenda lapse otsest küsitlemist nende erinevate hüpoteeside kohta (millel võib saadava informatsiooni kvaliteedi mõistes olla hoopis soovitava vastupidine tulemus).^{*114} Kinnituskalduvuse negatiivset mõju aitab hoopis vähendada teaduspõhiste tehnikate kasutamine ehk hea küsitlemisoskus, mis tagatakse läbi küsitlaja väljaõppe.^{*115}

3.2. Ärakuulamise ettevalmistamine, korraldus ja läbiviimine

3.2.1. Ärakuulamise ettevalmistamine

Lapse ärakuulamise toimingu kvaliteedi tagamiseks on kohtuniku kui küsitlaja jaoks oluline viia end kurssi konkreetse juhtumiga.^{*116} Informatsioon lapse, tema vanuse, omaduste, kogemuste ning muude oluliste asjaolude kohta aitab kohandada ärakuulamist selliselt, et see oleks lapsele võimalikult turvaline ja teda toetav. Lisaks võimaldab see kohtunikul otsustada, kas last on menetluses üldse põhjendatud ära kuulata (vt ka p 2.2.1).

Kui kohtunik otsustab, et menetluses on tarvis laps ära kuulata, tuleb järgnevalt otsustada muude ärakuulamist puudutavate korralduslike küsimuste üle, muuhulgas selle üle, kus last ära kuulata.^{*117} Soovituslik on lapsega vestelda talle tuttavas stressivabas ja lapsesõbralikus keskkonnas, et vähendada ärevust ja seeläbi suurendada lapse koostöövalmidust.^{*118} Perekonnavaidlustes on sellistele tingimustele vastavate kohtade leidmine kohati väljakutseks. Üldjuhul on kodu lapse jaoks turvaline keskkond tundlike teemade arutamiseks^{*119}, kuid perekonnavaidlustes võib jagatud vanemluse korral olla lapsel mitu kodu. Kui ärakuulamine otsustatakse läbi viia lapse kodus, tuleb kindlasti arvestada teiste pereliikmete juuresoleku või ka nende läheduses asumise võimaliku mõjuga. Tavapäratu ei ole olukord, kus lapse mõtted ja arvamus sõltuvad sellest, kas tema ärakuulamine viiakse läbi ema kodus või isa kodus. Kui laps otsustatakse ära kuulata kodus, on oluline, et lapse ärakuulamine ei kujuneks kodukülastuseks. Seega ärakuulamist planeerides tuleb läbi mõelda, kuidas lapse kodus keskkonnas luua sobiv ruum ja eraldatus teistest perekonnaliikmetest.

¹⁰⁹ K. Kuehnle, L. R. Greenberg, M. C. Gottlieb (viide 40).

¹¹⁰ J. W. Gould, D. A. Martindale (viide 55); C. Smart. From Children's Shoes to Children's Voices. – Family Court Review 2002 (40), lk 307.

¹¹¹ K. Kuehnle, L. R. Greenberg, M. C. Gottlieb (viide 40).

¹¹² J. Korkman jt (viide 11); K. Kuehnle, L. R. Greenberg, M. C. Gottlieb (viide 40); M. B. Powell, S. Lancaster (viide 47).

¹¹³ S. Alminde. Listening to Children: A Childist Analysis of Children's Participation in Family Law Cases. – Social Sciences 2024 (13), lk 133.

¹¹⁴ S. MacDonald et al. Questioning the Expertise of "Experts" Who Recommend Active Hypothesis Testing in Child Forensic Interviews. – Juvenile and Family Court Journal 2025 (76).

¹¹⁵ M. B. Powell, C. H. Hughes-Scholes, S. J. Sharman (viide 101); J. R. Rivard jt (viide 101).

¹¹⁶ Sh informatsiooniga, mis on kogutud menetluse raames lapse huvi hindamiseks, aga ka teiste osaliste õiguste ja huvi kohta (vt p 2.1).

¹¹⁷ TsMS § 552¹ lg 1 järgi kuulab kohus lapse ära lapsele tavalises keskkonnas, kui see on kohtu arvates asja huvides vajalik.

¹¹⁸ K. Saywitz, L. B. Camparo, A. Romanoff (viide 54); K. M. Turoy-Smith, M. B. Powell (viide 92); M. B. Powell, S. Lancaster (viide 47).

¹¹⁹ K. Hämäläinen, S. Rautio. Participants' Home as an Interview Context When Studying Sensitive Family Issues. – Journal of Comparative Social Work 2013 (8), lk 41.

Lapse ärakuulamiseks võib piisavat turvatunnet kodu asemel tagada ka mõni muu neutraalne keskkond, näiteks kool või lasteaed. Samas tuleb arvestada, et õppeasutuses toimuv ärakuulamine võib tulla lapse jaoks ootamatult^{*120} ja ebasobival ajal (nt katkestada koolis kontrolltöö tegemise, lasteaias meelepärase tegevuse või takistada huviringis osalemist). See omakorda võib lapse jaoks tekitada stressirohke õhkkonna ja luua ebasoovitava meelestatuse. Lisaks võib tekkida probleeme neutraalses kohas ärakuulamise läbiviimiseks sobiliku ruumi leidmisega, kus ei oleks kõrvalisi isikuid. Kui kohtumajas on olemas mõni mugavam lapsesõbralik ruum, tasub ärakuulamine läbi viia seal, kuid sel juhul on oluline anda lapsele aega ruumiga tutvumiseks.

Olenemata ärakuulamise kohast, on soovituslik, et kohtunik küsitleb last üksinda.^{*121} Lisaks tasub ärakuulamisel jälgida, et ruumis ei viibiks isikuid, kellel võib olla isiklik huvi vaidluse lahenduse vastu (nt pereliikmed). Lapsed on mõjutatavad teiste kohalolust ja ei pruugi sel juhul soovida rääkida teistest halvasti või võivad otsida täiskasvanutelt vihjeid nii-öelda õigeteks vastusteks. Kui laps ei soovi üksi vestelda, võib lubada täiskasvanul olla kohal ärakuulamise alguses, kuid paluda tal lahkuda, kui laps tunneb end turvalisemalt ja enne ärakuulamise sisu juurde minekut. Kui täiskasvanu viibib ruumis, on soovituslik, et ta istub toimingu ajal lapse selja taga ja ei võta ärakuulamisest osa. Nii vanematele kui ka teistele täiskasvanutele tasub alati selgitada, miks last kuulatakse ära üksi. Kindlasti ei tohiks eeldada, et vanema kohalolek vähendab lapses stressi ja suurendab turvatunnet, sest see sõltub konkreetse lapse suhtest täiskasvanuga.^{*122} LÕK komitee on rõhutanud, et paljudel juhtudel esineb oht, et lapse huvid on vastuolus tema kõige tõenäolisema esindaja (s.o vanema(te)) omadega.^{*123}

Kui ühes perekonnas on mitu last, on soovituslik nende ärakuulamine viia läbi eraldi. Kuigi ühte perekonda kuuluvate laste koos küsitlemine hoiab kokku aega ja ressursi, võivad laste omavaheline dünaamika ning suhted hakata mõjutama nende poolt antavat informatsiooni ja selle usaldusväärsust – mõne lapse selgitused võivad jääda kõlama ja teise lapse selgitused tahaplaanile või koguni märkamata. Lisaks tuleb arvestada, et ka ühe perekonna lapsed ei pruugi soovida avaldada üksteise juuresolekul tundlikku informatsiooni (või avaldada seda tõesena), näiteks kui avaldatav teave võib olla vastuolus sellega, mida tajub või tunneb samas küsimuses teine laps, või kui avaldatav teave on äärmiselt isiklik. Samuti tasub arvestada, et see, mis on ühe lapse huvides, ei pruugi olla teise lapse huvides. Seda isegi juhul, kui tegemist on samasse perekonda kuuluvate lastega.

Lapse ärakuulamise ettevalmistamisel tuleks läbi mõelda ka ärakuulamise kava ja võimalikud eesmärgid. Sõltuvalt konkreetsest lapsest ja juhtumist võivad need olla erinevad: mõnel juhul kaasatakse laps otsuse tegemisse, teisel juhul küsitakse tema arvamust ning kolmandal juhul piirdub see lapsele olukorraga seotud informatsiooni andmisega.^{*124} Ärakuulamise kava läbimõtlemine (sh erinevate hüpoteeside püstitamine) lähtuvalt selle eesmärgist ei tähenda, et küsitaja peab enne välja kirjutama konkreetseid küsimused, kuid pidepunktide või teemade ülesmärkimine võib olla kasulik, et ärakuulamise jooksul saaks kõik oluline kaetud. Vastasel juhul võib tekkida vajadus lapse korduvaks ärakuulamiseks asjaolude kohta, mis jäid ärakuulamisel küsimata ebapiisava ettevalmistuse tõttu.

3.2.2. Informeeritud nõusolek ja kokkulepped

Laste teadmised õigussüsteemist on piiratud^{*125}, mis tähendab, et nende arusaam sellest, miks nad ärakuulamisel on ja mis toimuma hakkab, võib oluliselt varieeruda.^{*126} LÕK komitee on välja toonud, et laps peab saama vajalikku informatsiooni ea- ja võimetekohasel viisil ning talle tuleb selgitada õigust vabalt väljendada enda seisukohti ja seda, et neid seisukohti võetakse asjakohaselt ka arvesse, aga ka seda, milline on

¹²⁰ E. Liiv. Lapse ärakuulamine tsiviilkohtumenetluses. – *Juridica* 2006/4, lk 257.

¹²¹ J. Korkman jt (viide 11).

¹²² K. Saywitz, L. B. Camparo, A. Romanoff (viide 54).

¹²³ LÕK komitee üldkommentaar nr 12, p 36.

¹²⁴ K. Saywitz, L. B. Camparo, A. Romanoff (viide 54).

¹²⁵ I.-A. Su, Y. S. Teoh. Children's Knowledge of Custody-Related Terminology and Perceptions of a Parental Separation Scenario. – *Journal of Child Custody* 2018 (15), lk 241; K. Saywitz, C. Jaenicke, L. Camparo. Children's Knowledge of Legal Terminology. – *Law and Human Behavior* 1990 (14), lk 523.

¹²⁶ L. O. Condie, G. P. Koocher. Clinical Management of Children's Incomplete Comprehension of Confidentiality Limits. – *Journal of Child Custody* 2008 (5), lk 161.

lapse osalemise viis, ulatus, eesmärk ja võimalik mõju.^{*127} Vajalik ei ole, et lapsel oleksid igakülgsed teadmised teda puudutava küsimuse kõikide aspektide kohta, vaid tal peab olema piisav arusaam, et kujundada selles küsimuses asjakohaselt oma seisukoht.^{*128} Seetõttu soovitatakse teaduskirjanduses, et küsitleja võtaks ärakuulamise alguses aega ja selgitaks lapsele arusaadavalt seda, miks ta ärakuulamisel on, mis on selle eesmärk ja milline on ärakuulamise korraldus.^{*129} Üks võimalus selleks on kõigepealt lapselt küsida, mida tema teab selle kohta, miks ta ärakuulamisel on, ning võtta see aluseks.^{*130} Mida konkreetsem on lapsele antav selgitus, seda vähem teeb laps ärakuulamise kohta oletusi, mis võivad mõjutada tema valmisolekut ärakuulamisega jätkata, aga ka antavat informatsiooni.^{*131}

Kui laps mõistab temaga toimuvat, on ta rohkem valmis rääkima ja tema poolt öeldu on usaldusväärsem.^{*132} Seega tasub meeles pidada, et see, mis täiskasvanutele tundub ilmselge, tuleb lastele – ja eriti väikestele lastele – väga selgelt välja öelda.^{*133} Igal juhul tuleb küsitlejal lapsele selgitada, et teda ei huvita ärakuulamisel „absoluutne tõde“, mida ei pruugi isegi olemas olla^{*134}, vaid lapse mõtted ja tunded, mis aitavad kohtul teha sellise otsuse, mis on lapse parimates huvides.^{*135} Lapsele tasub selgitada ka seda, et tema ei vastuta ega tee lõppotsust. Lapse osalemise määr menetluses sõltub sellest, millisel määral on tal informatsiooni asjaolude, võimaluste ja võimalike otsuste ning nende tagajärgede kohta.

Selgitustöö käigus tuleb kindlasti adresseerida ausalt ja lapsele arusaadavalt ka konfidentsiaalsuse küsimust.^{*136} Kas, kes ja millises ulatuses tema räägitust võib teada saada. Olukorras, kus laps ei soovi teatatud informatsiooni avaldamist vanematele või teistele menetlusosalistele, tuleb kohtunikul seda otsust austada ja tarvitusele võtta meetmed konfidentsiaalsuse tagamiseks, näiteks piirates seda, kui palju lapse antavast informatsioonist talletatakse, või piirates dokumendiga tutvumise võimalust.^{*137} Juhul kui lapse soovitud konfidentsiaalsust tagada ei ole võimalik, tuleb seda lapsele ausalt väljendada ja anda talle võimalus ärakuulamisega jätkamisest loobuda. Konfidentsiaalsuse tagamisel peab kohtunik arvestama, et lapse räägitu ei mõjuta üksnes tehtavat otsust, vaid võib avaldada mõju tema edasisele elule ja suhetele oma vanematega. Seega lapse huvisid silmas pidades tuleb teda kaitsta ka täiendavate kannatuste eest, mis võivad tuleneda ärakuulamisel räägitust (nt vanemate etteheited lapsele, miks laps on avaldanud kohtunikule, et ta ei soovi ühega kohtuda, teine lööb teda vms). Lapse teadlikkus sellest, kuidas tema poolt öeldut kasutatakse, võib aidata ennetada edasist kahju talle.^{*138} See peab olema ka kohtuniku prioriteet, sest see on lapse huvides.

Lapsele ärakuulamise eesmärgi selgitamine võimaldab temalt saada ka nõusoleku ärakuulamisega jätkamiseks.^{*139} Laps peab küsitlemisega jätkamiseks sellega nõus olema. Kui laps tunneb, et tema otsustusvõimet, mida perekonnavaidlustes sageli niigi napib, piiratakse liigselt, võib see tekitada temas vastupanu, mis võib omakorda väljenduda väheses koostöövalmiduses^{*140} ning seeläbi ka väheses informatsioonis. Seetõttu on oluline luua lapse jaoks avatud keskkond, kus ta tunneb, et tema arvamus on oluline^{*141} ja kaitstud.

¹²⁷ LÕK komitee üldkommentaari nr 12, p 82, 134.

¹²⁸ Samas, p 21.

¹²⁹ A. M. Crossman jt (viide 97); K. Saywitz, L. B. Camparo, A. Romanoff (viide 54); M. B. Powell, S. Lancaster (viide 47).

¹³⁰ M. B. Powell, S. Lancaster (viide 47).

¹³¹ K. Saywitz, L. B. Camparo, A. Romanoff (viide 54).

¹³² K. M. Turoy-Smith, M. B. Powell (viide 92).

¹³³ K. Saywitz, L. B. Camparo, A. Romanoff (viide 54).

¹³⁴ Samas.

¹³⁵ K. M. Turoy-Smith, M. B. Powell (viide 92).

¹³⁶ J. Korkman jt (viide 11).

¹³⁷ Hagita asjades võimaldab toimikuga tutvumist piirata TsMS § 59 lg 1¹. Tartu Ringkonnakohus on leidnud, et kuna TsMS § 59 lg 1¹ võimaldab piirata põhiseaduslikku õigust, siis õigustavad sellist piirangut eriti kaalukad huvid, s.t põhiseaduslikud huvid (nt elukoha saladuses hoidmise huvi). Toimikuga tutvumist tuleb menetlusosalisele piirata nii vähe kui võimalik. Vt TrtRnKm 21.11.2022, 2-18-4117, p 17.

¹³⁸ K. M. Turoy-Smith, M. B. Powell, S. P. Brubacher. Professionals' Views About Child Interviews for Family Law Assessments. – Family Court Review 2018 (56), lk 607.

¹³⁹ P. Parkinson, J. Cashmore. The Voice of a Child in Family Law Disputes. Oxford University Press 2008.

¹⁴⁰ C. J. Place, J. R. Meloy. Overcoming Resistance in Clinical and Forensic Interviews. – International Journal of Forensic Mental Health 2018 (17), lk 362.

¹⁴¹ K. Saywitz, L. B. Camparo, A. Romanoff (viide 54).

Lapsel võib olla mitu põhjust, miks ta ei soovi olla kohtuniku poolt ära kuulatud. Seega, kui laps väljendab vastumeelsust ärakuulamise suhtes, tasub kohtunikul kõigepealt uurida vastumeelsuse võimalike põhjuste kohta. Võib juhtuda, et lapsel on ärakuulamisega seoses endiselt hirme või arusaamatusi, mida on nendest teada saamise järel võimalik talle selgitada. Tuleb arvestada, et laps on teataval määral saanud eelinformatsiooni ärakuulamise kohta vanemalt või isikult, kes on talle ärakuulamisest teatanud. Selline teave võib selgelt olla puudulik või väär ning võib asjatult olla tekitanud lapses ärevust ja hirmu. Selgitustöö, toetamise ja tunnete valideerimise järel võib laps olla ärakuulamise jätkamisega nõus. Vastumeelsuse puhul tuleb aga olla eriti tähelepanelik oma käitumise suhtes edasise küsitlemise jooksul, sest küsituleja olek ja käitumine mõjutavad küsituleva tundeid küsitlemise igal hetkel.^{*142} Teaduskirjanduses tuuakse välja, et kui lapsed väljendavad vastumeelsust, kipuvad küsitulejad reageerima vastupidiselt soovitatule: küsima pealetükkivaid küsimusi ja minema liiga kiiresti tundlike teemade juurde.^{*143} Need tehnikad võivad lapses vastumeelsust just suurendada, mõjudes seega soovitule vastupidiselt.

Kui laps pärast selgitamist endiselt ei soovi ärakuulamisega jätkata, tuleb seda soovi austada.^{*144} Olu-line on rõhutada, et seaduse järgi on lapsel õigus olla ära kuulatud, mitte kohustus. Seega, kui kohtunik on andnud lapsele võimaluse olla ära kuulatud, kuid laps ei soovi ärakuulamisega jätkata, ei tohi lapse jaoks ärakuulamise võimalus muutuda kohustuseks. Kohtunik saab sellisel juhul ärakuulamise kohta tehtavas protokollis või muus menetlusedokumentis (nt kohtumääruses) selgitada, mida ta tegi, et julgustada last ärakuulamisega jätkama, ning märkida, et sellele vaatamata ei soovinud laps ärakuulamisel midagi lisada.

Kui laps on ärakuulamisega nõus, tasub temaga arutada läbi ärakuulamise kokkulepped.^{*145} Kuna ärakuulamine erineb suure tõenäosusega lapse igapäevasest suhtlusest^{*146}, aitavad kokkulepped lapsel mõista, mida temalt oodatakse.^{*147} Teaduskirjanduses soovitatakse lapsele selgitada, et ta räägiks võimalikult põhjalikult ja tõeselt just enda kogemustest ning mõtetest, sest laps võib eeldada, et täiskasvanutel on juba uuritav informatsioon varasemalt olemas.^{*148} Kindlasti tuleb lapsele rõhutada, et kui ta ei mäleta või ei tea seda, mida temalt küsitakse, tuleb tal sellest märku anda. Kuigi täiskasvanud võtavad seda iseenesest-mõistetavana, on lastel – ning eriti väikestel lastel – väga keeruline väljendada seda, et nad midagi ei tea. Lapse teadmine sellest, et ta võib öelda, et ta midagi ei tea või midagi ei mäleta, võib maandada ärakuulamisega kaasnevat ärevust ning ka vastuste pakkumist.^{*149} Samuti tasub lapsele öelda, et kui ta küsimusest aru ei saa, tuleb sellest märku anda ning vajadusel ka küsituleja öeldut parandada. Kuigi erinevate kokkulepete efektiivsust alles uuritakse^{*150}, on nende eesmärk ennetada teada-tuntud tendentse, mis lastel sotsiaalsetes olukordades esinevad.^{*151}

3.2.3. Kontakti loomine ja toetamine

Olenemata küsitlemise kontekstist, on erinevate uuringute ja küsitlemisjuhiste^{*152} järgi küsitlemise alguses oluline luua lapsega kontakt. Kuigi kontakti all mõeldakse vahepeal usaldust, tasub kontaktist mõelda pigem kui omavahel seotud tunnetest ja neid väljendavatest käitumistest. Kontaktitunnetus suhtlusolukorras

¹⁴² U. Blasbalg, I. Hershkowitz, Y. Karni-Visel. Support, Reluctance, and Production in Child Abuse Investigative Interviews. – *Psychology, Public Policy and Law* 2018 (24), lk 518; D. D. Gerrits, S. L. Deck, M. B. Powell. Expert Interviewers' Approach to Navigating Forensic Interviews with Adolescents Who Are Reluctant to Disclose Sexual Abuse. – *Psychiatry, Psychology and Law* 2024 (32), lk 879.

¹⁴³ I. Hershkowitz et al. Dynamics of Forensic Interviews with Suspected Abuse Victims Who Do Not Disclose Abuse. – *Child Abuse & Neglect* 2006 (30), lk 753; Y. S. Teoh, M. Lamb. Interviewer Demeanor in Forensic Interviews of Children. – *Psychology, Crime & Law* 2013 (19), lk 145.

¹⁴⁴ J. Korkman jt (viide 11).

¹⁴⁵ Samas.

¹⁴⁶ M. E. Lamb, D. A. Brown. Conversational Apprentices: Helping Children Become Competent Informants about Their Own Experiences. – *British Journal of Developmental Psychology* 2006 (24), lk 215.

¹⁴⁷ M. B. Powell, S. Lancaster (viide 47).

¹⁴⁸ K. Kuehnle, L. R. Greenberg ja M. C. Gottlieb (viide 40).

¹⁴⁹ K. McWilliams et al. Don't Know Responding in Young Maltreated Children: The Effects of Wh- Questions Type and Enhanced Interview Instructions. – *Law and Human Behavior* 2021 (45), lk 124.

¹⁵⁰ S. P. Brubacher, D. A. Poole, J. J. Dickinson. The Use of Ground Rules in Investigative Interviews with Children: A Synthesis and Call for Research. – *Developmental Review* 2015 (36), lk 15.

¹⁵¹ K. Kuehnle, L. R. Greenberg, M. C. Gottlieb (viide 40).

¹⁵² J. Korkman jt (viide 11); K. M. Turoy-Smith, M. B. Powell (viide 92).

tekib, kui üksteisele pööratakse tähelepanu ja ollakse üksteisest huvitatud, tuntakse vastastikku positiivset suhtumist ning suhtlus ja käitumine on sünkroonsed.^{*153} Kuigi ärakuulamisel on võimalik saavutada lapsega kontakt, siis usalduse saavutamine lühikese aja jooksul ja lapse jaoks potentsiaalselt ebamugaval teemal on vesteldes vähetõenäoline.

Kontakti loomise eesmärk on aidata lapsel end mugavamalt tunda^{*154}, aidata tal tulla toime negatiivsete emotsioonidega ning seeläbi aidata kaasa ta ütluste informatiivsusele ja täpsusele. Mida mugavam lapsel on, seda suurema tõenäosusega väljendab ta oma erinevaid vajadusi, soove ja teadmisi^{*155}, ka neid, mida tal on palutud varjata.^{*156} Teadusuuringutes ongi leitud, et kontakti loomine aitab kaasa laste ja teatud määral ka noorukite avatusele.^{*157}

Kontakti loomiseks soovitatakse küsitl ajal võtta aega, et last veidi tundma õppida, keskendudes eelkõige lapse huvidele, aga ka enda ja lapse ühisosale,^{*158} ning vestelda teemadest, mis on lapse elus sel ajaperioodil olulised, huvitavad ja tähtsad.^{*159} Vestluses on soovitatav kasutada võimalikult palju avatud küsimusi, mis julgustavad lapsi rohkem ja pikemalt rääkima.^{*160} Vestluse kõrval võib lapsega koos ka ühiselt midagi teha, näiteks joonistada, puslet kokku panna või mustkunistitrikki õppida.^{*161} Mitmed praktikas kasutatavad võtted, näiteks mõne lihtsa küsimuse („Mis klassis sa käid?“) küsimine, ei pruugi teadusuuringute järgi olla piisavad kontakti saavutamiseks.^{*162} Seega pelgalt kontakti loomise etapi olemasolu ärakuulamisel ei tähenda, et kontakt lapsega sai loodud.^{*163} Kontakti loomise viis ja aeg tuleb kohandada konkreetse lapse järgi: mida jutukam on laps, seda vähem aega võib kontakti saavutamiseks vaja minna, mida ärevam või arglikum on laps, seda rohkem võib see aega võtta.^{*164} Kuigi lapsel võib olla erinevaid põhjuseid, miks ta ei ole huvitatud avatult küsimustele vastama, on lapsega kontakti loomine ja seeläbi ta avatuse soodustamine alati täiskasvanud küsitlaja ülesanne.^{*165}

Lisaks kontakti loomisele küsitlemise alguses tuleb kontakti ärakuulamise ajal pidevalt säilitada läbi verbaalsete ja mitteverbaalsete toetavate tehnikate.^{*166} Kuna lapsed on väga tundlikud sotsiaalsetes olukordades, jälgides täiskasvanute käitumist ja otsides sealt vihjeid oma käitumise kohandamiseks^{*167}, tuleb küsitl ajal tähelepanu pöörata sellele, kuidas ta last toetab. Toetavana tajutakse seda, kui küsitlaja väljendab oma head tahet (nt „Kas sul on külm?“), kinnitab soovituslikku käitumist (nt „Sa parandasid mind ja see on oluline“), tunnustab (nt „Ma väga hindan, et sa minuga rääkisid“), on empaatiline (nt „Ma tean, et me oleme juba pikalt vestelnud“), näitab üles huvi lapse tunnete vastu (nt „Kuidas sul praegu on

¹⁵³ L. Tickle-Degnen, R. Rosenthal. The Nature of Rapport and Its Nonverbal Correlates. – *Psychological Inquiry* 1990 (1), lk 285; V. Johnston et al. Patterns of Nonverbal Rapport Behaviors Across Time in Investigative Interviews with Children. – *Journal of Nonverbal Behavior* 2019 (43), lk 411; I. Foster, V. Talwar, A. Crossman. The Role of Rapport in Eliciting Children's Truthful Reports. – *Applied Developmental Science* 2023 (27), lk 221.

¹⁵⁴ K. Collins, G. Doherty-Sneddon, M. J. Doherty. Practitioner Perspectives on Rapport Building during Child Investigative Interviews. – *Psychology, Crime & Law* 2014 (20), lk 884.

¹⁵⁵ A. M. Crossman jt (viide 97).

¹⁵⁶ I. Foster, V. Talwar, A. Crossman. "I like You so . . .": How Transgressor and Interviewer Likeability and Familiarity Influence Children's Disclosures. – *Psychiatry, Psychology and Law* 2024 (31), lk 797.

¹⁵⁷ J. Lavoie et al. Meta-Analysis of the Effects of Two Interviewing Practices on Children's Disclosures of Sensitive Information: Rapport Practices and Question Type. – *Child Abuse & Neglect* 2021 (113), 104930; I. Foster, V. Talwar, A. Crossman (viide 156); M. Sauerland, N. Brackmann, H. Otgaar. Rapport: Little Effect on Children's, Adolescents', and Adults' Statement Quantity, Accuracy, and Suggestibility. – *Journal of Child Custody* 2018 (15), lk 268.

¹⁵⁸ I. Foster, V. Talwar, A. Crossman (viide 156); K. J. Saywitz et al. Developing Rapport with Children in Forensic Interviews: Systematic Review of Experimental Research. – *Behavioral Sciences & the Law* 2015 (33), lk 372.

¹⁵⁹ Y. Orbach et al. Assessing the Value of Structured Protocols for Forensic Interviews of Alleged Child Abuse Victims. – *Child Abuse & Neglect* 2000 (24), lk 733.

¹⁶⁰ K. P. Roberts, M. E. Lamb, K. J. Sternberg. The Effects of Rapport-Building Style on Children's Reports of a Staged Event. – *Applied Cognitive Psychology* (2004) (18), lk 189; E. C. Ahern, S. N. Stolzenberg, T. D. Lyon. Do Prosecutors Use Interview Instructions or Build Rapport with Child Witnesses? – *Behavioral Sciences & the Law* 2015 (33), lk 476.

¹⁶¹ D. A. Poole (viide 61); M. Magnusson et al. Can Rapport Building Strategies, Age, and Question Type Influence Preschoolers' Disclosures of Adult Wrongdoing? – *Scandinavian Journal of Psychology* 2020 (61), lk 393; I. Foster, V. Talwar, A. Crossman (viide 156).

¹⁶² E. C. Ahern, S. N. Stolzenberg, T. D. Lyon (viide 160); K. J. Saywitz jt (viide 158).

¹⁶³ K. Collins, G. Doherty-Sneddon, M. J. Doherty (viide 154).

¹⁶⁴ J. Korkman jt (viide 11).

¹⁶⁵ D. A. Poole (viide 61).

¹⁶⁶ V. Johnston jt (viide 153).

¹⁶⁷ D. A. Poole (viide 61); K. Saywitz, L. B. Camparo, A. Romanoff (viide 54).

olla?“), ei pane lapsele vastutust (nt „Vanematega toimuv ei ole sinu süü“), pakub abi (nt „Hakka lihtsalt rääkima ja ma aitan sind küsimustega“) ning julgustab lapse rääkimist (nt „Mhmh“, „Räägi edasi“).^{*168} Mitteverbaalne toetamine hõlmab silmsidet, naeratamist, lapsele tähelepanu pööramist ja sooja hääletooni. Lapse toetamine näitab lapsele, et küsitleja on huvitatud sellest, mida laps räägib^{*169}, see soodustab lapses tundeid, et teda mõistetakse,^{*170} ja loob turvatunnet ka negatiivsete kogemuste vältendamisel^{*171}, vähendades vastupanu ja ärevust.^{*172} Seetõttu aitab lapse toetamine saada küsitlemisel rohkem ja detailsemat informatsiooni.^{*173}

Seevastu mittetoetavana ja survestavana tajutakse seda, kui küsitleja vältendab isiklikku huvi (nt „Ma väga soovin teada, mis sinuga on toimunud. Täna on esimene kord, kui me kohtume ja on oluline, et ma sind paremini tundma õpin“), rõhutab suhet (nt „Nüüd, kui sa oled enda kohta nii palju rääkinud, siis ma tunnen, et me juba tunneme üksteist hästi“), vältendab kindlust ja optimismi (nt „Ma olen kindel, et sa võid mulle öelda“), rõhutab mitteverbaalset suhtlust (nt „Tule istu mulle lähemale“) ja lapse avatuse olulisust (nt „On väga oluline, et sa räägid mulle, kui sinuga on midagi juhtunud“).^{*174} Eelnev võib suurendada lapse mõjutatavust^{*175} ja vähendada valmidust oma mõtete väljendamiseks, soodustades lapse vaikimist või ebarajepidevaid vastuseid, mis omakorda vähendab lapse vastuste informatiivsust.^{*176}

Lapse toetamine ja küsitleja tähelepanelikkus on eriti olulised vastumeelsete ja tõrksate laste puhul.^{*177} Isegi, kui küsitleja jaoks on lapselt saadav informatsioon suure tähtsusega, ei tohiks last vastamisele survestada, sest see võib panna last küsitlejat veelgi enam tõrjuma.^{*178} Kui laps vaikib, tasub pakkuda talle võimalust eneseavamiseks, uurides, mis on tema vaikimise või vastumeelsuse taga (nt „Palun aita mul mõista ...“).^{*179} Kokkuvõttes soodustab küsitleja hinnanguvaba, toetav ja avatud suhtumine lapse avatust ja seeläbi informatsiooni jagamist.^{*180} Seega on kontakti loomine ja hoidmine eriti olulised perekonnavaidlustes, kus lastel võib olla mitmeid hirme seoses elus toimuvate muutustega.^{*181}

¹⁶⁸ A. Tamm, J. Otzipka, R. Volbert. Assessing the Individual Interviewer Rapport-Building and Supportive Techniques of the R-NICHD Protocol. – *Frontiers in Psychology* 2021 (12).

¹⁶⁹ J. Korkman et al. Interviewing Techniques and Follow-up Questions in Child Sexual Abuse Interviews. – *European Journal of Developmental Psychology* 2008 (5), lk 108.

¹⁷⁰ H. Weger et al. The Relative Effectiveness of Active Listening in Initial Interactions. – *International Journal of Listening* 2014 (28), lk 13.

¹⁷¹ A. M. Crossman jt (viide 97); K. M. Turoy-Smith, M. B. Powell (viide 92).

¹⁷² E. C. Ahern et al. Examining Reluctance and Emotional Support in Forensic Interviews with Child Victims of Substantiated Physical Abuse. – *Applied Developmental Science* 2019 (23), lk 227; U. Blasbalg et al. Is Interviewer Support Associated with the Reduced Reluctance and Enhanced Informativeness of Alleged Child Abuse Victims? – *Law and Human Behavior* 2019 (43), lk 156; I. Hershkowitz et al. The Dynamics of Two-Session Interviews with Suspected Victims of Abuse Who Are Reluctant to Make Allegations. – *Development and Psychopathology* 2021 (33), lk 739.

¹⁷³ E. C. Ahern jt (viide 172); U. Blasbalg jt (viide 172); U. Blasbalg, I. Hershkowitz, Y. Karni-Visel (viide 142); B. L. Bottoms, J. A. Quas, S. L. Davis. The Influence of Interviewer-Provided Social Support on Children's Suggestibility, Memory, and Disclosures, *Child Sexual Abuse. Psychology Press* 2007; L. Leander. Police Interviews with Child Sexual Abuse Victims: Patterns of Reporting, Avoidance and Denial. – *Child Abuse & Neglect* 2010 (34), lk 192; A. P. Olaguez et al. Using Implicit Encouragement to Increase Narrative Productivity in Children: Preliminary Evidence and Legal Implications. – *Journal of Child Custody* 2018 (15), lk 286; K. J. Saywitz et al. Effects of Interviewer Support on Children's Memory and Suggestibility: Systematic Review and Meta-Analyses of Experimental Research. – *Trauma, Violence, & Abuse* 2019 (20), lk 22; Y. S. Teoh, M. Lamb (viide 143); S. P. Brubacher et al. Effects of Interviewer Familiarity and Supportiveness on Children's Recall across Repeated Interviews. – *Law and Human Behavior* 2019 (43), lk 507; M. L. Eisen et al. Effects of Interviewer Support on Maltreated and At-Risk Children's Memory and Suggestibility. – *International Journal on Child Maltreatment: Research, Policy and Practice* 2019 (2), lk 55; J. Almerigogna et al. How Interviewers' Nonverbal Behaviors Can Affect Children's Perceptions and Suggestibility. – *Journal of Experimental Child Psychology* 2008 (100), lk 17.

¹⁷⁴ A. Tamm, J. Otzipka, R. Volbert (viide 168).

¹⁷⁵ J. Almerigogna jt (viide 173).

¹⁷⁶ D. A. Brown, M. E. Lamb. Forks in the Road, Routes Chosen, and Journeys That Beckon: A Selective Review of Scholarship on Children's Testimony. – *Applied Cognitive Psychology* 2019 (33), lk 480; J. Lewy, M. Cyr, J. Dion. Impact of Interviewers' Supportive Comments and Children's Reluctance to Cooperate during Sexual Abuse Disclosure. – *Child Abuse & Neglect* 2015 (43), lk 112; Y. S. Teoh, M. Lamb (viide 143).

¹⁷⁷ U. Blasbalg, I. Hershkowitz, Y. Karni-Visel (viide 142); D. D. Gerrits, S. L. Deck, M. B. Powell (viide 142); I. Hershkowitz jt (viide 142); C. J. Place, J. R. Meloy (viide 140).

¹⁷⁸ D. A. Poole (viide 61).

¹⁷⁹ K. Saywitz, L. B. Camparo, A. Romanoff (viide 54).

¹⁸⁰ A. M. Crossman jt (viide 97); K. M. Turoy-Smith, M. B. Powell (viide 92); C. Katz. "Stand by Me": The Effect of Emotional Support on Children's Testimonies. – *The British Journal of Social Work* 2015 (45), lk 349.

¹⁸¹ M. B. Powell, S. Lancaster (viide 47).

3.2.4. Ärakuulamise sisuteemad

Kui kriminaalmenetluses on ülekuulamise eesmärk üldjuhul teada saada võimalikult palju ühe või mitme minevikus toimunud sündmuse kohta, siis lapsega seotud vaidlustes on ärakuulamisel kaetavad teemad palju laiemad ning sõltuvad konkreetse juhtumi olemusest.^{*182} LÕK komitee on ühe olulise soovitusena välja toonud ka asjakohasuse, mis tähendab, et teemad, milles lapsel on õigus oma seisukohti väljendada, peavad olema tema elus tegelikult asjakohased ja võimaldama tal tugineda oma teadmiste, oskuste ja võimetele.^{*183} Lapsega seotud menetlustes on üldjuhul asjakohasteks neli teemavaldkonda:

- lapse elukorraldus,
- lapse suhted,
- lapse vajadused ning
- lapse hetkeolukorraga seotud mõtted ja tunded.^{*184}

Lapse elukorraldus hõlmab küsimusi tema elukoha, lasteaia/kooli, igapäevarutiini ja -tegevuste kohta. Seda nii ühe kui ka teise vanemaga koos olles. Lapse suhete (sh lapse ja vanema suhte) kvaliteeti saab hinnata, kui küsida lapselt küsimusi selle kohta, kuidas ta oma suhteid tajub: kellega ta on lähedane, kellega tunneb turvaliselt, kelle poole murega pöördub. Selleks et teada saada, mis on lapse vajadused ning millisel määral on vanematel tegelikkuses olemas ressursid ja oskused lapse erinevaid vajadusi rahuldada, saab lapselt küsida selle kohta, kes teda aitab nii murede kui ka praktiliste probleemide (nt kodutööd) korral, kuidas vanemad teda toetavad, mis roll on vanematel lapse igapäevaelus (nt kes teeb süüa, kes äratab, kes viib kooli jne). Ärakuulamise raames on oluline uurida ka selle kohta, mida laps vanemate praeguse olukorra kohta teab, tunneb ja arvab.^{*185} Kui lapsel paluda oma mõtteid selgitada ja põhjendada, võib see anda tema eelistuste kohta olulist, kuigi kaudset informatsiooni. Küll aga on teave konkreetsete kogemuste ja tegevuste kohta objektiivsem ning informatiivsem kui igasugused lapse esitatud hinnangud või eelistused.^{*186}

Vestlust lapsega võiks alustada konkreetsete lihtsamate teemadega, liikudes seejärel järk-järgult keerulisemate teemade juurde. Seega võiks küsitleja alguses paluda lapsel oma sõnadega rääkida enda igapäevastest tegevustest ja rutiinist. Sellised küsimused on lapsele vastamiseks suhteliselt lihtsad, mistõttu võivad need aidata ka kontakti luua.^{*187} Igapäevaste tegevustega seotud küsimustele võiksid järgneda suhetega seonduvad küsimused ja konkreetsemad küsimused lapse juba antud vastuste kohta. Tundlike teemade kohta käivad küsimused tasub küsida lõpus, kui kontakt on juba tugev, sest neile võib lapsel olla ebamugav vastata.^{*188} Objektiivsuse säilitamiseks on oluline, et küsitlemine oleks tasakaalus: küsida tuleks nii lapse positiivsete kui ka negatiivsete kogemuste kohta ning samu küsimusi mõlema vanema kohta.^{*189}

Lapse ärakuulamisel ei soovitata küsida lapselt tema eelistusi või soove elukorraldusega seoses, mille üle vaieldakse.^{*190} Konkreetse eelistuse või soovi väljendamine võib tekitada lapses lojaalsuskonflikti: ta võib tunda, et üht vanemat valides on ta sunnitud teise vanema reetma, millega kaasneb ka süütunne, et üks vanematest saab igal juhul haiget.^{*191} Lastel sõnul tekitab selline keeruline olukord neis ka hirmu vale otsuse tegemise ees.^{*192} Selliste valikute puhul ei pruugi lapse vastus kajastada tema tegelikke soovide, vaid hoopis seda, mida ta arvab, et peab ütleva, või seda, mis tema meelest põhjustab kõige vähem negatiivseid tagajärgi talle endale või tema perekonnale.^{*193} Näiteks võib laps mõelda, et kuna emal on rohkem sõpru, siis peab ta valima isa, et isa ei jääks üksi. Kui laps vestluse käigus ise oma eelistust väljendab, tuleks paluda

¹⁸² K. M. Turoy-Smith, M. B. Powell, S. P. Brubacher (viide 138); A. M. Crossman jt (viide 97).

¹⁸³ LÕK komitee üldkommentaari nr. 12, p 134.

¹⁸⁴ K. Saywitz, L. B. Camparo, A. Romanoff (viide 54).

¹⁸⁵ K. Kuehnle, L. R. Greenberg, M. C. Gottlieb (viide 40); P. Parkinson, J. Cashmore (viide 139); M. B. Powell, S. Lancaster (viide 47); K. Saywitz, L. B. Camparo, A. Romanoff (viide 55); K. M. Turoy-Smith et al. Eliciting Children's Recall Regarding Home Life and Relationships. – *Journal of Child Custody* 2018 (15), lk 349; K. M. Turoy-Smith, M. B. Powell, S. P. Brubacher (viide 138); I.-A. Su, Y. S. Teoh (viide 125).

¹⁸⁶ K. Saywitz, L. B. Camparo, A. Romanoff (viide 54).

¹⁸⁷ K. M. Turoy-Smith jt (viide 185).

¹⁸⁸ Samas; I.-A. Su, Y. S. Teoh (viide 125).

¹⁸⁹ K. Saywitz, L. B. Camparo, A. Romanoff (viide 54).

¹⁹⁰ M. B. Powell, S. Lancaster (viide 47).

¹⁹¹ Samas; A. M. Crossman jt (viide 97).

¹⁹² J. Cashmore, P. Parkinson. Children's and Parents' Perceptions on Children's Participation in Decision Making after Parental Separation and Divorce. – *Family Court Review* 2008 (46), lk 91.

¹⁹³ K. Saywitz, L. B. Camparo, A. Romanoff (viide 54); M. B. Powell, S. Lancaster (viide 47); A. M. Crossman jt (viide 97); I.-A. Su, Y. S. Teoh (viide 125); K. Kuehnle, L. R. Greenberg, M. C. Gottlieb (viide 40); J. Lavoie, P. M. Nagar, V. Talwar. From Kantian

tal põhjendada, miks ta nii soovib, ning ka uurida, kuidas ta kujutab oma elu ette nii valitud variandi korral kui ka vastupidise variandi korral. Eelnevast tulenevalt soovitaksegi küsitlejal keskenduda eelkõige lapse kogemustele ja tunnetele. Nii kerkib lapse eelistus vestluse käigus loomulikult esile ning kohtul on otsuse langetamiseks ka objektiivsem alus.^{*194}

Lapselt ärakuulamise käigus eelistust küsides tuleb arvestada ka sellega, et lapse vastus võib olla mõjutatud vanema(te) poolt.^{*195} Vanemad mõjutavad oma last nii otseselt kui ka kaudselt – läbi oma suhtlemis- ja kasvatusstiili, uskumuste ja kõigi tehtud valikute, mis kujundavad lapse keskkonda (nt elukoht, kool, sotsiaalne ringkond). Kuna lapsed on mõjutatavad^{*196}, võivad nad – aga ei pruugi^{*197} – omaks võtta vanematega sarnaseid uskumusi ja vaateid, kui vanem last lubamatult mõjutab (nt ütleb lapsele, mida ta peaks ütlema)^{*198}, kuid ka siis, kui vanem teda otseselt lubamatult ei mõjuta (nt lapsele informatsiooni andmine, mis kujundab lapse arusaama).^{*199} Lapsed arenevad suuresti tänu suhtlusele oma vanematega, mistõttu kattuvad nende arvamused sageli vanemate omadega.^{*200} Siiski ei tähenda see, et iga lapse vaade on tingimata vanema arvamuse peegeldus või et lapse seisukoht pole ta enda oma. Laps kohandab end ümbritsevatele oludele ja võtab loomulikult teatud määral vanemate seisukohti omaks.^{*201} Siiski on oluline eristada lapse loomulikult kujunenud arvamust ja lubamatut mõjutamist.^{*202} Kuna lapse mõjutatavus tähendab ka seda, et tema eelistusi võivad mõjutada varasemad ametlikud ja mitteametlikud ärakuulamised (vt p 3.4), lasub küsitlejal vastutus kasutada ärakuulamisel tehnikaid, mis võimaldavad lapselt võimalikult palju täpset informatsiooni saada.^{*203}

3.2.5. Ärakuulamise viis

Praktikas keskenduvad laste üle- ja ärakuulamisi läbi viivad spetsialistid sageli sellele, millist teavet lapselt küsida, ent teabe kogumise protsess jääb tagaplaanile, kuigi just see määrab saadava info kvaliteedi. Selleks et motiveerida last vastama ning toetada teda oma seisukohtade väljendamisel ja selgitamisel, tuleb fookus suunata sellele, kuidas lapselt küsimusi küsida.^{*204}

Küsimusi võib näha kontinumina:^{*205} ühes otsas esitab detailid küsitleja (mittesoovituslikud küsimused) ja teises otsas laps ise (soovituslikud küsimused).^{*206} Lapselt võimalikult täpse ja usaldusväärse informatsiooni saamiseks tema mõtete ja tunnete kohta tuleb lasta lapsel endal võimalikult palju rääkida. Seda aitavad teha eelkõige soovituslikud ehk vaba ja juhitud meenutust soodustavad ning avatud küsimused.^{*207}

to Machiavellian Deceivers: Development of Children's Reasoning and Self-Reported Use of Secrets and Lies. – *Childhood* 2017 (24), lk 197.

¹⁹⁴ K. Saywitz, L. B. Camparo, A. Romanoff (viide 54).

¹⁹⁵ M. B. Powell, S. Lancaster (viide 47).

¹⁹⁶ M. Bruck, S. Ceci. Forensic Developmental Psychology: Unveiling Four Common Misconceptions. – *Current Directions in Psychological Science* 2004 (13), lk 229.

¹⁹⁷ K. McWilliams, G. S. Goodman (viide 103).

¹⁹⁸ M. Lawson et al. The Effect of Parental Bias on the Reliability of Children's Event Reports and Children's Memory for Suggestive Parental Questioning. – *Journal of Applied Research in Memory and Cognition* 2024 (13), lk 91; G. F. Principe, K. London. How Parents Can Shape What Children Remember: Implications for the Testimony of Young Witnesses. – *Journal of Applied Research in Memory and Cognition* 2022 (11), lk 289; B. E. Wylie et al. Children's Understanding of Implied Coaching Questions: Does Acquiescence Influence Perceptions of Believability? – *Journal of Applied Developmental Psychology* 2023 (85), 101510.

¹⁹⁹ D. A. Brown, M. E. Lamb (viide 176); G. F. Principe, J. DiPuppo, J. Gammel. Effects of Mothers' Conversation Style and Receipt of Misinformation on Children's Event Reports. – *Cognitive Development* 2013 (28), lk 260.

²⁰⁰ M. E. Lamb et al. Parent–Child Relationships: Development in the Context of the Family. – *Developmental Psychology: An Advanced textbook*. 4th ed. Lawrence Erlbaum Associates Publishers 1999; G. Mantle et al. Whose Wishes and Feelings? Children's Autonomy and Parental Influence in Family Court Enquiries. – *The British Journal of Social Work* 2007 (37), lk 785; K. McWilliams, G. S. Goodman (viide 103).

²⁰¹ E. K. M. Tisdall, F. Morrison, J. Warburton. Challenging Undue Influence? Rethinking Children's Participation in Contested Child Contact. – *Journal of Social Welfare and Family Law* 2021 (43), lk 8.

²⁰² G. Mantle jt (viide 200).

²⁰³ M. B. Powell, S. Lancaster (viide 47).

²⁰⁴ A. M. Crossman jt (viide 97); K. M. Turoy-Smith, M. B. Powell (viide 92).

²⁰⁵ K. Saywitz, L. B. Camparo, A. Romanoff (viide 54).

²⁰⁶ Küsimuste eri tüüpide kohta täpsemalt vt A. Liivamägi-Hitrov, K. Kask (viide 88).

²⁰⁷ M. B. Powell, S. Lancaster (viide 47); K. M. Turoy-Smith, M. B. Powell (viide 92); K. Saywitz, L. B. Camparo, A. Romanoff (viide 54).

Küsitlemisel võiks iga uut teemat alustada vaba meenutusega (nt „Räägi mulle oma emast“), paludes lapsel konkreetsest teemast oma sõnadega rääkida. Kuigi vastused vaba meenutust soodustavatele küsimustele kipuvad olema põgusad, on need suure tõenäosusega usaldusväärsed^{*208}, sest võimaldavad lapsel küsitut selgitada oma sõnadega, ilma küsitleja suunamiseta.^{*209} Kuna vaba meenutust soodustavad küsimused ei pruugi väga väikestes lastes aktiveerida vastamiseks vajalikku mälujälge, võib nende puhul teemat alustada suletud küsimusega. Pärast jah/ei vastust tuleb aga lasta lapsel oma vastust laiendada, suunates teda vabalt meenutama, veendumaks, et vastus tähendab seda, mida küsitleja arvab seda tähendavat.^{*210} Vaba meenutust soodustavale küsimusele antud vastuse järel saab küsitleja esitada juhitud meenutust soodustava küsimuse (nt „Sa mainisid, et käite emmega tantsimas. Räägi sellest tantsimisest“), mis võimaldab lapsel oma vastust laiendada ning täiendada.^{*211} Selleks et lapse vabalt räägitut täpsustada, soovitatakse küsida avatud konkreetseid küsimusi (*kes, mis, kus, millal, kuidas*)^{*212}, mis võimaldavad lastelt saada rohkem informatsiooni võrreldes mittesooventuslike küsimustega (nt *kas*-küsimused).^{*213} Kokkuvõttes võimaldavad soovituslikud küsimused lapsel end avada ning tunda, et teda on kuulatud.^{*214}

Lisaks sellele, kuidas küsimusi küsida, võib muutuda oluliseks küsimuse sõnastus. Perekonnavaidlustes võib küsitleja jaoks olla olulisem saada lapselt üldist informatsiooni (nt mis tavaliselt juhtub) kui üksiku sündmuse detailset kirjeldust (nt mis konkreetset korral juhtus). Teadusuuringute järgi on lapse vastused üldist teavet uurivatele küsimustele täpsemad ja sisukamad kui vastused konkreetse sündmuse kohta käivatele küsimustele.^{*215} Samas sõltub lapse vastus (ja selle õigsus) küsitleja sõnakasutusest, sest laps kujundab oma vastused just küsitleja keelekasutuse järgi.^{*216} Seepärast peaks küsitleja hoolikalt jälgima, et tema sõnastus vastaks täpselt sellele, mida ta teada soovib.

Võrreldes soovituslike küsimustega saadakse mittesooventuslikke küsimusi (valikvastustega ja suletud (jah/ei), keerulise sõnastusega, pikad ja suunavad küsimused ning küsimuste kordamine) kasutades lastelt oluliselt vähem informatsiooni, mis ei pruugi olla ka usaldusväärne.^{*217} *Kas*-küsimused ei suuna last vabalt rääkima, vaid küsitava kohta detaile ära tundma^{*218}, mistõttu vastab laps neile küsimustele tihti jah või ei või valib välja ühe pakutud variantidest – ka siis, kui õiget detaili vastusevariantide seas ei ole.^{*219} Kuna suletud küsimused annavad lapsele detaile ette, võib ta kasutada neid detaile demonstreerimaks paremat toimetulekut ärakuulamisel, mis omakorda maskeerib seda, kui ta küsimusest tegelikult aru ei saa või mõistab seda valesti. Üldjuhul üritavad lapsed vastata ka keerulise sõnastusega (mis ei kasuta lapsele eakohast sõnavara) küsimustele, tunnistamata, et nad ei saa neist aru.^{*220} Seetõttu tasub *kas*-küsimused sõnastada võimalusel ümber avatud küsimusteks (nt „Kas te mängisite mänguväljakul?“ -> „Mis te mänguväljakul

²⁰⁸ G. S. Goodman, O. Jones, C. McLeod. Is There Consensus About Children's Memory and Suggestibility? – *Journal of Interpersonal Violence* 2017 (32); I. Hershkowitz. Children's Responses to Open-Ended Utterances in Investigative Interviews. – *Legal and Criminological Psychology* 2001 (6), lk 49.

²⁰⁹ K. Gagnon, M. Cyr. Sexual Abuse and Preschoolers: Forensic Details in Regard of Question Types. – *Child Abuse & Neglect* 2017 (67), lk 109; K. Kask. Dynamics in Using Different Question Types in Estonian Police Interviews of Children. – *Applied Cognitive Psychology* 2012 (26), lk 324; J. Korkman jt (viide 169); M. E. Lamb et al. Age Differences in Young Children's Responses to Open-Ended Invitations in the Course of Forensic Interviews. – *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 2003 (71), lk 926; E. Phillips et al. Investigative Interviews with Victims of Child Sexual Abuse: The Relationship between Question Type and Investigation Relevant Information. – *Journal of Police and Criminal Psychology* 2012 (27), lk 45.

²¹⁰ K. Saywitz, L. B. Camparo, A. Romanoff (viide 54).

²¹¹ M. B. Powell, P. C. Snow. Guide to Questioning Children during the Free-Narrative Phase of an Investigative Interview. – *Australian Psychologist* 2007 (42), lk 57.

²¹² K. Saywitz, L. B. Camparo, A. Romanoff (viide 54).

²¹³ K. Gagnon, M. Cyr (viide 209); K. Kask (viide 209).

²¹⁴ S. P. Brubacher et al. "She Wanted to Know the Full Story": Children's Perceptions of Open Versus Closed Questions. – *Child Maltreatment* 2019 (24), lk 222; K. M. Turoy-Smith jt (viide 185).

²¹⁵ S. P. Brubacher jt. Probing General Routines and Specific Episodes for Decision-Making Purposes in the Family Law Context. – *Professional Psychology: Research & Practice* 2019 (50), lk 17.

²¹⁶ Samas.

²¹⁷ K. Gagnon, M. Cyr (viide 209); K. Kask (viide 209); J. Korkman jt (viide 169); J. Lavoie jt (viide 157); E. Phillips jt (viide 209).

²¹⁸ M. E. Lamb jt (viide 78).

²¹⁹ E. M. Rocha, T. A. Marche, J. L. Briere. The Effect of Forced-Choice Questions on Children's Suggestibility: A Comparison of Multiple-Choice and Yes/No Questions. – *Canadian Journal of Behavioural Science / Revue canadienne des sciences du comportement* 2013 (45), lk 1.

²²⁰ A. H. Waterman, M. Blades, C. Spencer. Do Children Try to Answer Nonsensical Questions? – *British Journal of Developmental Psychology* 2000 (18), lk 211; A. H. Waterman, M. Blades, C. Spencer. Interviewing Children and Adults: The Effect of Question Format on the Tendency to Speculate. – *Applied Cognitive Psychology* 2001 (15), lk 521; R. Zajac, J. Gross, H. Hayne. Asked and Answered: Questioning Children in the Courtroom. – *Psychiatry, Psychology and Law* 2003 (10), lk 199.

tegite?"). Vältida tasub ka küsimusi, mis sisaldavad endas väga palju informatsiooni, ning enam kui ühe küsimuse korraga küsimist, sest laps ei pruugi mõista, millisele küsimuse osale ta vastama peab, mistõttu ta kas vaikib või vastab ainult ühele esitatud küsimusele.^{*221} Mittesoovituseks loetakse ka küsimuste kordamist pärast seda, kui neile on juba vastus antud, sest vastused korduvatele küsimustele võivad erineda esimesest ning on suurema tõenäosusega ka vähem täpsed.^{*222} Kokkuvõttes soodustavad mittesoovituseks küsimused lühidalt vastamist, mis omakorda suurendab küsitlaja aktiivsust küsitlemisel. Küsitlaja enda jutukus on aga negatiivselt seotud lapse informatiivsusega.^{*223}

Mittesoovituseks küsimusteks, mida igal juhul tuleks vältida, peetakse suunavaid küsimusi. Lapsed on eriti mõjutatavad suunavate küsimuste poolt, kui need annavad lapsele märku, millist vastust oodatakse (nt „Ta ei meeldi sulle, on ju?“), sisaldavad sotsiaalset survestamist (nt küsitlaja ootustega kooskõlas olevate vastuste sidumine positiivsete tagajärgedega ning kriitika kooskõlas mitte olevate ütluste korral) või detaile, mida laps pole ise välja toonud, või suunavad spekulatsioonidele (nt „Aga mis sina arvad, mis juhtus?“).^{*224} Kuna lapsed on kallutatud täiskasvanutega nõustuma^{*225}, annavad nad suunavatele küsimustele vastuseks infot^{*226}, mis on suure tõenäosusega ebausaldusväärne ja sisaldab vastuolusid.^{*227} Väga suunavad küsimused võivad viia ka detailsete valeütlusteni, mida ei pruugi olla võimalik eristada tõestest ütlustest.^{*228}

Samamoodi ei pruugi olla võimalik eristada lapse tõeseid ütlusi valedest, mis on tekkinud vanemapoolse suunamise ja mõjutamise tõttu^{*229}, sest ei ole olemas ühtegi ainult valetamisele tüüpilist käitumist või unikaalset märki.^{*230} Kuigi mõned käitumised võivad valetamisel esineda rohkem kui teised^{*231} (nt vähem järjepidevust, detaile, loomulikke mõttepause ning rohkem struktureeritust^{*232}), on neid samu käitumisi seostatud ka ärevuse ja ebamugavustundega^{*233}, mis lapsel ärakuulamisega võib kaasneda. Sarnaseid selgitusi saab tuua ka teistele märkidele, mida kiputakse seostama täiskasvanupoolse mõjutamisega: näiteks täiskasvanulik või stereotüüpne sõnakasutus võib lapsel olla lihtsalt üle võetud täiskasvanu vestlusi kuuldes. Lisaks tuleneb teadusuuringutest, et laste ütlused, mis on juhendatud vanemate või teiste täiskasvanute poolt, on sama usutavad kui laste tõesed ütlused ning täiskasvanute võime tuvastada, kas laps valetab – eriti siis, kui vanem on teda juhendanud valetama –, jääb juhuslikkuse piiresse (u 50%).^{*234}

²²¹ J. Korkman jt (viide 169).

²²² S. J. Krähenbühl, M. Blades, C. Eiser. The Effect of Repeated Questioning on Children's Accuracy and Consistency in Eyewitness Testimony. – *Legal and Criminological Psychology* 2009 (14), lk 263; S. J. Krähenbühl, M. Blades (viide 10); E. Macleod et al. The Use and Impact of Repeated Questions in Diagnostic Child Abuse Assessment Interviews. – *Psychiatry, Psychology and Law* 2022 (29), lk 364.

²²³ Y. S. Teoh, M. Lamb (viide 143).

²²⁴ K. Kuehnle, L. R. Greenberg, M. C. Gottlieb (viide 40); J. Korkman jt (viide 169); A. Melinder, M. Magnusson, L. L. Gilstrap. What Is a Child-Appropriate Interview? Interaction Between Child Witnesses and Police Officers. – *International Journal on Child Maltreatment: Research, Policy and Practice* 2021 (3), lk 369.

²²⁵ S. J. Ceci, M. Bruck. Suggestibility of the Child Witness: A Historical Review and Synthesis. – *Psychological Bulletin* 1993 (113), lk 403; J. M. Lampinen, V. L. Smith. The Incredible (and Sometimes Incredulous) Child Witness: Child Eyewitnesses' Sensitivity to Source Credibility Cues. – *Journal of Applied Psychology* 1995 (80), lk 621.

²²⁶ K. Gagnon, M. Cyr (viide 209); K. Kask (viide 209); A. Melinder, M. Magnusson, L. L. Gilstrap (viide 224).

²²⁷ M. E. Lamb, A. Fauchier. The Effects of Question Type on Self-contradictions by Children in the Course of Forensic Interviews. – *Applied Cognitive Psychology* 2001 (15), lk 483; M. E. Lamb jt (viide 78).

²²⁸ J. Korkman jt (viide 11); M. Bruck, S. J. Ceci. The Suggestibility of Children's Memory. – *Annual Review of Psychology* 1999 (50), lk 419.

²²⁹ M. Bruck, S. J. Ceci (viide 228).

²³⁰ A. Vrij. Deception in Children: A Literature Review and Implications for Children's Testimony. – *Children's Testimony: A Handbook of Psychological Research and Forensic Practice*. H. L. Westcott, G. M. Davies, R. H. C. Bull (eds.). John Wiley & Sons 2002.

²³¹ Samas.

²³² V. Talwar, K. Lee. Development of Lying to Conceal a Transgression: Children's Control of Expressive Behaviour during Verbal Deception. – *International Journal of Behavioral Development* 2002 (26), lk 436.

²³³ A. Vrij (viide 230).

²³⁴ R. S. Edelstein et al. "Detecting Lies in Children and Adults:" Erratum. – *Law and Human Behavior* 2011 (35), lk 247; A. D. Evans, J. Bender, K. Lee. Can Parents Detect 8- to 16-Year-Olds' Lies? Parental Biases, Confidence, and Accuracy. – *Journal of Experimental Child Psychology* 2016 (147), lk 152; A. D. Evans et al. Children Who Disclose a Minor Transgression Often Neglect Disclosing Secrecy and Coaching. – *Journal of Applied Developmental Psychology* 2019 (62), lk 199; J. Gongola, N. Scurich, J. A. Quas. Detecting Deception in Children: A Meta-Analysis. – *Law and Human Behavior* 2017 (41), lk 44; L. A. Strömwall, P. A. Granhag, S. Landström. Children's Prepared and Unprepared Lies: Can Adults See through Their Strategies? – *Applied Cognitive Psychology* 2007 (21), lk 457; V. Talwar et al. Adults' Judgments of Children's Coached Reports. – *Law and Human Behavior* 2006 (30), lk 561; V. Talwar et al. Practice Makes Perfect? The Impact of Coaching and Moral Stories on Children's Lie-Telling. – *International Journal of Behavioral Development* 2018 (42), lk 416;

Tagantjärele lapse ütlustest tõese ja vale informatsiooni (sisendatud informatsiooni, valemälestuste) eristamine on äärmiselt keeruline, kui mitte võimatu. Selle asemel on soovituslik potentsiaalselt mõjutatud lapse enda mõtted ja tunded välja selgitada teda korrektselt küsitledes. Kui küsitlajal on kahtlus, et last on mõjutatud, tasub erilist rõhku panna lapse igapäevastele tegevustele ja kogemustele mõlema vanemaga.^{*235} Seda tehes peaks küsitlaja lubama lapsel rääkida võimalikult palju oma sõnadega, paluma tal selgitada võimalikult detailselt erinevaid väiteid, laiendama neid avatud küsimustega (nt „Räägi sellest lähemalt“), täpsustama tema mõtete allikaid ning kasutama ootamatuid küsimusi mineviku või tegevuste planeerimise kohta.^{*236} Lapselt selgituste küsimine võib aidata küsitlajal elimineerida muud alternatiivsed selgitused lapse käitumisele. Alles pärast seda saab suurema kindlusega väita, et lapse öeldu on talle sisendatud. Küsitledes last aga eeldusega, et teda on mõjutatud, on suur tõenäosus, et kinnituskalduvuse tõttu leiab küsitlaja kinnitust oma uskumusele ning seeläbi kahjustab ka last protsessis.^{*237} Kokkuvõttes on mõjutamise kahtluse korral kõige olulisem see, et kohtunik läheneks küsitlemisele avatult, arvestaks erinevate alternatiivsete hüpoteesidega ja uuriks eri tegureid, mis olukorda on võinud kujundada^{*238} (vt täpsemalt p 3.1).

3.2.6. Ärakuulamise lõpetamine

Ärakuulamise lõpp on sama oluline kui selle algus: viis, kuidas vestlus lõpetatakse, võib kujundada lapse emotsiooni, millega ta ruumist lahkub, mis omakorda võib mõjutada tema valmisolekut edaspidi vestelda mõne õigussüsteemi spetsialistiga.

Ärakuulamise lõpus võiks küsitlaja lapse öeldu lühidalt kokku võtta, kasutades võimalikult palju lapse enda sõnu, ning kontrollida, kas ta on lapsest õigesti aru saanud.^{*239} See annab lapsele võimaluse räägitut parandada või informatsiooni lisada, kui midagi olulist on mainimata jäänud. Kohtunik peaks ärakuulamise lõpus last kindlasti tänama avatuse eest, selgitama, mis edasi juhtub, ning andma talle ka võimaluse esitada küsimusi. Olenevalt konkreetsest lapsest ja olukorrast võib kohtunik lõpetuseks vestelda lapsega mõnel neutraalsel teemal, et vestlus ei katkeks liiga järsult, kuid lõppeks võimalikult positiivsete emotsioonidega.

3.3. Lapse ärakuulamisel saadud informatsiooni talletamine

Last ära kuulavad spetsialistid üldjuhul dokumenteerivad lapse antud informatsiooni kirjalikult. Viimastel aastatel on teadusuuringutes leitud, et pärast küsitlust koostatud kokkuvõtted sisaldavad puudulikku ja moonutatud informatsiooni ning detaile, mida küsitlemisel ei mainitud.^{*240} Põhjuseid on mitu. Esiteks on küsitlaja mälu piiratud ja isegi siis, kui ta on teadlik vajadusest edastada täpne ülevaade, ei suuda ta hiljem kõiki olulisi detaile meenutada.^{*241} Täiskasvanud mäletavad üldjoontes üpris hästi vestluse üldist sisu, kuid on ebaisaldusväärsed konkreetsete küsimuste ja vastuste meenutamisel. Kuigi reaalses märkmete

K. L. Warren et al. Detecting Children's Lies: Comparing True Accounts About Highly Stressful Injuries with Unprepared, Prepared, and Coached Lies. – Behavioral Sciences & the Law 2012 (30), lk 329; K. L. Warren et al. Adults' Detection of Deception in Children: Effect of Coaching and Age for Children's True and Fabricated Reports of Injuries. – Behavioral Sciences & the Law 2015 (33), lk 784; J. Wyman et al. Detecting Children's False Allegations and Recantations of a Crime. – Psychology, Crime & Law 2018 (24), lk 652.

²³⁵ K. M. Turoy-Smith, M. B. Powell, S. P. Brubacher (viide 138).

²³⁶ Handbook of Child Custody. M. L. Goldstein (ed.). Springer International Publishing 2016; M. B. Powell, S. Lancaster (viide 47); M. Liu et al. "Can You Remember What Was in Your Pocket When You Were Stung by a Bee?": Eliciting Cues to Deception by Asking the Unanticipated. – The Open Criminology Journal 2010 (3), lk 31.

²³⁷ B. D. Garber. Sherlock Holmes and the Case of Resist/Refuse Dynamics: Confirmatory Bias and Abductive Inference in Child Custody Evaluations. – Family Court Review 2020 (58), lk 386.

²³⁸ M. B. Powell, S. Lancaster (viide 47).

²³⁹ K. Saywitz, L. B. Camparo, A. Romanoff (viide 54).

²⁴⁰ J. A. Buck, A. R. Warren, J. C. Brigham. When Does Quality Count?: Perceptions of Hearsay Testimony About Child Sexual Abuse Interviews. – Law and Human Behavior 2004 (28), lk 599; M. E. Lamb et al. Accuracy of Investigators' Verbatim Notes of Their Forensic Interviews with Alleged Child Abuse Victims. – Law and Human Behavior 2000 (24), lk 699; R. Milne et al. From Verbal Account to Written Evidence: Do Written Statements Generated by Officers Accurately Represent What Witnesses Say? – Frontiers in Psychology 2022 (12).

²⁴¹ J. W. Gould, D. A. Martindale (viide 57); A. R. Warren, C. E. Woodall. The Reliability of Hearsay Testimony: How Well Do Interviewers Recall Their Interviews with Children? – Psychology, Public Policy, and Law 1999 (5), lk 355.

tegumine mõnevõrra parandab hiljem raporteeritud detailide täpsust^{*242}, jäetakse ka sellisel juhul hilisemast kokkuvõttest välja olulist informatsiooni, sh küsimuste täpne sõnastus.^{*243} Teiseks võivad küsitleja tõlgendused lapse ütluste kohta olla ekslikud. See võib tuleneda küsitleja enda hinnangutest, oletustest või kallutustest, aga ka sellest, et lapse sõnastus oli ebamäärane või mitmeti mõistetav.^{*244} See tähendab, et spetsialisti poolt koostatud kirjalikus kokkuvõttes esitatud informatsioon ei pruugi täpselt edasi anda vestlusel toimunud ja räägitut.^{*245}

Kuna protokollid ja kokkuvõtted ei sisalda üldjuhul küsimusi ja vastuseid sõna-sõnalt, on keeruline ka hinnata, kas lapse vastused olid spontaansed või suunatud, milline oli küsitleja küsimuse täpne sõnastus ja kuidas see võis lapse vastuseid mõjutada. Seega võib öelda, et lapse vaadete edastamine ilma video- või helisalvestiseta on lapse öeldu tõlgendus.^{*246}

Kokkuvõttes on teadlased juba aastaid soovitanud heli- või videosalvestada kõik laste küsitlemised.^{*247} Salvestamine toob kaasa mitu olulist eelist. Esiteks võimaldab salvestis vältida ärakuulamise tarbetut kordamist, sest kohus saab hinnata, kas olemasolev küsitlemine oli piisav ja asjakohane. Teiseks võimaldab salvestamine ka küsitlejate professionaalset arengut. Teadmine, et küsitlemine salvestatakse, võib suunata küsitlejaid ärakuulamist paremini ette valmistama ja ka hoolikamalt teostama. Samuti on neil võimalik tehtud ärakuulamist hiljem koos kolleegide ja ekspertidega salvestiselt tagasisidestada. Kolmandaks, kuna lapse vastused sõltuvad mitte ainult küsitavatest küsimustest, vaid ka küsitleja kehakeelest ja hääletoonist, on videosalvestus ainus viis tagada, et lapse öeldut tõlgendatakse võimalikult täpselt ja erapooletult.^{*248} Seega on artikli autorite arvates igati põhjendatud salvestada lapse ärakuulamised ka tsiviilkohtumenetluses, nagu on tavapärane kriminaalmenetluses.

3.4. Lapse korduvalt küsitlemine

Kui paarkümmend aastat tagasi soovitati last küsitleda ainult üks kord, siis nüüdseks on teadusuuringutes leitud, et lapse mitmel korral küsitlemine^{*249} võib olla vajalik, kuid seda üksnes eeldusel, et see viiakse läbi kvaliteetselt.^{*250} Esiteks võivad lapse soovid sõltuda kontekstist (nt kes toob lapse küsitlemisele) ning sellest, mis sündmused on lapse elus just aset leidnud.^{*251} Lapse korduvalt küsitlemine aitab seega saada paremat ülevaadet lapse üldistest ja püsivatest mõtetest, tunnetest ja soovidest, mitte üksnes olukorraspetsiifilistest. Teiseks, kõik lapsed ei ole valmis kohe avameelselt rääkima, eriti kui teemad on keerulised või lapse varasemad kogemused täiskasvanutega ei ole olnud turvalised. Mitu küsitlust sama küsitlejaga võimaldab rohkem rõhku panna kontakti loomisele, mis võib eriti kasulik olla noorte, arglike või tõrksate lastega.^{*252} Kolmandaks, kuna mitmel korral meenutamine aitab luua seoseid, annab teadusuuringute kohaselt

²⁴² S. Johannsen, J. Meise, A. Leue. Written Records Quality of a Mock Witness Statement: Effects of Verbal Memory Ability, Note Taking Style and Note Taking Option. – *Journal of Forensic Psychology Research and Practice* 2021 (21), lk 468; J. Meise, A. Leue. Quality of Written Record Following Mock Eyewitness Testimony: Note Taking Should Be a Minimum Standard! – *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling* 2019 (16), lk 124.

²⁴³ A. Hyman Gregory et al. A Comparison of US Police Interviewers' Notes with Their Subsequent Reports. – *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling* 2011 (8), lk 203; M. E. Lamb jt (viide 240).

²⁴⁴ J. S. Hunt, E. Borgida. Is That What I Said? Witnesses' Responses to Interviewer Modifications. – *Law and Human Behavior* 2001 (25), lk 583.

²⁴⁵ J. W. Gould, D. A. Martindale (viide 57).

²⁴⁶ E. K. M. Tisdall (viide 48).

²⁴⁷ O. Bertel. Let's Go to the Videotape: Why the Forensic Interviews of Children in Child Protective Cases Should Be Video Recorded. – *Family Court Review* 2012 (50), lk 344; S. J. Ceci, M. Bruck. Jeopardy in the Courtroom: A Scientific Analysis of Children's Testimony. American Psychological Association 1995; J. W. Gould, D. A. Martindale (viide 57); J. Korkman jt (viide 11).

²⁴⁸ J. W. Gould, D. A. Martindale (viide 57).

²⁴⁹ Korduvalt küsitlemise ehk mitmel korral küsitlemise ja korduvküsitlemise erinevuse kohta vt J. F. Duron, F. S. Remko. Considerations for Pursuing Multiple Session Forensic Interviews in Child Sexual Abuse Investigations. – *Journal of Child Sexual Abuse* 2020 (29), lk 138.

²⁵⁰ A. M. Crossman jt (viide 97); S. Platt et al. Child Protection in Child Custody Cases: Issues and Concerns. – *Child Safety, Welfare and Well-being: Issues and Challenges*. S. Deb (ed.). Springer India 2016; K. C. Faller, L. Cordisco-Steele, D. Nelson-Gardell. Allegations of Sexual Abuse of a Child: What to Do When a Single Forensic Interview Isn't Enough. – *Journal of Child Sexual Abuse* 2010 (19), lk 572.

²⁵¹ J. W. Gould, C. Mulchay (viide 42).

²⁵² I. Hershkowitz jt (viide 172).

laps järgnevatel küsitlemistel rohkem informatsiooni^{*253}, mis on ka kooskõlas esimesel küsitlemisel saadud informatsiooniga.^{*254} Seega võivad mitu küsitlemist toetada lapse antud teabe sidusust ja terviklikkust^{*255}, andes lapsega toimuvast ning tema mõtetest täielikuma ülevaate.^{*256}

Samas on lapse korduvalt küsitlemisega seotud ka mitmed ohud. Esiteks, kui last küsitletakse samadel teemadel korduvalt, kujuneb tal nende pinnalt arusaam sellest, miks teda küsitletakse ja mida temalt oodatakse. Seetõttu võib järgnevatel ärakuulamistel laps vastata mitte oma tegelikest mõtetest ja tunnetest lähtudes, vaid sellest, mida ta arvab, et temalt oodatakse.^{*257} Vastuste kohandamist küsitlemise lõpetamise või täiskasvanu ootuste täitmise eesmärgil võib esineda eriti siis, kui laps tunneb, et tema eelnevatel ärakuulamistel antud vastuseid ei usutud või need polnud piisavad. Teiseks, erilist tähelepanu tuleks pöörata sellele, kui last küsitlevad eri kordadel eri spetsialistid. Lapse avatust ja vastuste kvaliteeti mõjutab see, kas ja kuidas iga küsitaja saavutab lapsega kontakti. Lisaks võib eelnevatel küsitajatel olla kaudne mõju ka järgnevale ärakuulamistele – laps võib eeldada, et uus küsitaja juba teab, mis ta on varasemalt rääkinud, mistõttu ei pruugi ta enam sama teemat kordama hakata ega anda varasemas mahus informatsiooni.^{*258} Kolmandaks, korduvalt lapse küsitlemine on eriti ohtlik siis, kui küsitlemistel kasutatakse palju mittesoovitusklikke küsimusi. Sellisel juhul suureneb tõenäosus, et laps kohandab oma vastuseid varasemate vestluste põhjal.^{*259} Veelgi enam, kui esimesed küsitlused on olnud suunavad, võivad nende mõjud kanduda edasi järgmistele ärakuulamistele ka siis, kui hilisem küsitlemine on kvaliteetselt läbi viidud.^{*260} Seega, lapse suunav küsitlemine ühel korral võib ohustada lapse poolt antava informatsiooni usaldusväärsust kogu menetluse vältel.

Kokkuvõttes on lapse poolt antud informatsiooni täpsuse jaoks olulisem see, kuidas last on küsitletud, mitte see, mitu korda last on küsitletud.^{*261} Kui küsitlemised on läbi viidud kvaliteetselt ehk loodud on lapsega kontakt ja küsitud avatud ja vaba meenutust soodustavaid küsimusi, võib lapse korduvalt küsitlemine olla efektiivne ja kasulik.^{*262} Kui eelnevad küsitlemised on olnud suunavad, tasub kaaluda, kas uue ärakuulamisega on võimalik saavutada rohkem kasu või tekitada rohkem potentsiaalset kahju.^{*263} Lapse täiendava küsitlemise kohta otsust tehes tasub seega selgelt määratleda, mis on täiendava küsitlemise eesmärk – kas ja kuidas see aitab kaasa lapse vajaduste ja parimate huvide väljaselgitamisele.^{*264}

4. Kokkuvõte

Lapse põhiõiguseks on olla oma kohtuasja arutamise juures, mida tagavad osalemis- ja ärakuulamisõigus. LÕK artikkel 12 ja LasteKS § 5 punkt 4 näevad ette lapse õiguse iseseisvaks sõnavõtuks kõikides teda puudutavates küsimustes, sh kohtumenetlustes. Lapse ärakuulamine menetluses võimaldab välja selgitada lapse tahte, kuid see on eelduseks ka sellele, et lapse huvid saaksid menetluses nõuetekohaselt välja selgitatud. Lapse huvide kontseptsioon on ebaselge ja seetõttu keeruline rakendada, kuid rahvusvaheliste soovitude

²⁵³ A. C. Cederborg, D. L. Rooy, M. E. Lamb. Repeated Interviews with Children Who Have Intellectual Disabilities. – *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities* 2008 (21), lk 103; V. Talwar et al. Urgent Issues and Prospects on Investigative Interviews with Children and Adolescents. – *Legal and Criminological Psychology* 2025 (30), lk 61.

²⁵⁴ G. F. Waterhouse et al. Dynamics of Repeated Interviews with Children. – *Applied Cognitive Psychology* 2016 (30), lk 713.

²⁵⁵ Z. A. Szojka, A. Nicol, D. L. Rooy. Narrative Coherence in Multiple Forensic Interviews with Child Witnesses Alleging Physical and Sexual Abuse. – *Applied Cognitive Psychology* 2020 (34), lk 943; Z. A. Szojka et al. The Impact of Multiple Interviews on the Accuracy and Narrative Coherence of Children's Memories. – *Psychology, Crime & Law* 2022 (28), lk 980.

²⁵⁶ C. Katz, I. Hershkowitz. Repeated Interviews With Children Who Are the Alleged Victims of Sexual Abuse. – *Research on Social Work Practice* 2013 (23), lk 210; L. Leander (viide 173).

²⁵⁷ M. E. Lamb jt (viide 78).

²⁵⁸ K. J. Saywitz. Improving Children's Testimony: The Question, the Answer, and the Environment. – *Memory and Testimony in the Child Witness*. Sage Publications 1995.

²⁵⁹ M. Bruck, S. J. Ceci (viide 247); M. E. Lamb jt (viide 78).

²⁶⁰ D. A. Brown, M. E. Lamb (viide 10).

²⁶¹ G. S. Goodman, J. A. Quas. Repeated Interviews and Children's Memory: It's More Than Just How Many. – *Current Directions in Psychological Science* 2008 (17), lk 386.

²⁶² D. L. Rooy et al. Do We Need to Rethink Guidance on Repeated Interviews? – *Psychology, Public Policy, and Law* 2010 (16), lk 373.

²⁶³ J. Korkman jt (viide 11).

²⁶⁴ K. M. Turoy-Smith, M. B. Powell (viide 92).

järgi peaks selle kontseptsiooni rakendamine tagama kõikvõimalikud lapse õigused ning igakülgsel lapse arengu.^{*265} Seega tuleks lapse huvide väljaselgitamisel just tema õigusi ja vajadusi arvestada. Käesolevas artiklis oleme püüdnud avada lapse huvide kontseptsiooni ning tuua välja näidisloetelu õigustest ja vajadustest, millega last puudutavates menetlustes arvestada võiks.

Suur osa lapsi puudutavatest menetlustest lahendatakse hagita menetluses, mistõttu analüüsime käesolevas artiklis just hagita perekonnaasjades kohalduvat regulatsiooni lapse ärakuulamise kohta. Õiguslik regulatsioon järgib üldiselt rahvusvahelisi soovitusi, kuid ei anna vastust küsimusele, kuidas kohtunik TsMS § 552¹ lõike 1 alusel lapse ärakuulamist läbi viima peaks. Selle kohta puuduvad ka muud juhised. Kuna lapse ärakuulamisest sõltub tema võimalus oma õigusi realiseerida, on toiming lapse õiguste seisukohalt määrava tähtsusega. Lisaks on lapse ärakuulamine ka menetluse ja võimaliku otsuse tegemise seisukohast olulise tähendusega.

Lapse ärakuulamine menetluses ei tohiks olla pelgalt mitteformaalne vestlus lapsega. Lapse õiguste tagamiseks on vajalik last kvaliteetselt küsitleda. Artiklis toome välja teaduspõhised soovitused ja strateegiad, mis võiksid aidata praktikutel lapse ärakuulamise toimingut paremini ette valmistada ja tõhusamalt läbi viia. Teaduskirjandusest saab välja tuua kokkuvõtlikult järgmised soovitused, mida ärakuulamistel järgida tasuks.

- a. Ära kuulamise ettevalmistamisel tasub koostada kava, läbi mõelda ärakuulamise eesmärgid ja muud korralduslikud küsimused (nt kus, millal ja kelle juuresolekul last ära kuulata).
- b. Ära kuulamist ette valmistades (aga ka küsitlemisel) tuleb olla avatud ja arvestada mitme hüpoteesiga selle kohta, mida laps on kogenud. Mitmele hüpoteesile tuginev lähenemine aitab vältida küsitleja kallutatust.
- c. Ära kuulamise alguses tuleb lapsega kontakt luua, mis sõltuvalt lapsest võib olla aeganõudev. Tuleb arvestada, et küsitleja suhtumine ja käitumine mõjutavad last ning tema poolt antavat informatsiooni. Kontakti tuleb ka ärakuulamise jooksul säilitada, kasutades selleks nii verbaalseid kui ka mitteverbaalseid toetavaid tehnikaid.
- d. Last tuleb informeerida sellest, mis on ärakuulamise eesmärk, milline on selle korraldus ja kuidas lapse öeldut kasutatakse (sh kes lapse räägitust teada võib saada). Kui laps on andnud nõusoleku ärakuulamisega jätkamiseks, tuleb teha kokkulepped ärakuulamise jaoks. Küsitleja ja lapse vahelised kokkulepped aitavad lapsel mõista, mida temalt ärakuulamisel oodatakse. Kui laps ei ole nõus ärakuulamisega jätkama, tuleb seda soovi austada ja ärakuulamine lõpetada.
- e. Ära kuulamise sisuteemade (elukorraldus, suhted, vajadused, mõtted ja tunded) käsitlemisel tuleb tagada tasakaal, s.t küsida nii lapse positiivsete kui ka negatiivsete kogemuste kohta. Lapselt ei tuleks küsida konkreetsete eelistuste või soovide kohta elukorraldusega seoses. Kui laps ise eelistust avaldab, tuleks selle kohta täpsemalt uurida.
- f. Üldiselt tuleb küsitlemisel arvestada, et lapse vastus sõltub küsitleja sõnakasutusest. Iga uue teemavaldkonna kohta uurimist tuleb alustada vaba meenutusega. Lapselt täiendava informatsiooni saamiseks tuleb kasutada juhitud meenutust soodustavaid või avatud küsimusi. Mittesoovitavuslikke küsimusi tasub vältida (nt suunavad, valikvastustega, suletud, keerulised, kordavad küsimused).
- g. Ära kuulamise lõpus tuleb teha lapse öeldust kokkuvõte (kasutades nii palju kui võimalik lapse enda sõnastust) ja kontrollida, kas lapsest on õigesti aru saadud. Last tuleks tänada ja selgitada talle, mis edasi saab, ning anda lapsele võimalus küsimuste küsimiseks.
- h. Selleks et tagada lapse õigused, aga ka kaitsta teda liigsete kannatuste ja kahjustuste eest, tuleb ärakuulamisi talletada selliselt, et ärakuulamise tulemust on võimalik vahetult ja objektiivselt hinnata, s.o toiming tuleks heli- või videosalvestada.
- i. Korduv ärakuulamine võib olla lapse huvides, kuid ainult siis, kui küsitlemine on hästi ette valmistatud ja kvaliteetselt läbi viidud.

Teaduspõhiseid lapse küsitlemise soovitusi järgides ei ole lapse ärakuulamine toiming, mida saab teha kiiresti ja möödaminnes. Vastupidi, teaduspõhine lapse küsitlemine eeldab lapse olukorraga tutvumist, ettevalmistamist ja lapse toetavat kuulamist, mis võtab küll aega, kuid suurendab tõenäosust, et saadav informatsioon on usaldusväärne. Kuigi hetkeseisuga parimate tehnikate kasutamine küsitlemisel ei pruugi kaasa tuua soovitud tagajärge igas üksikjuhtumises, suurendab see laste ärakuulamise kvaliteeti kogumina,

²⁶⁵ LÕK komitee üldkommentaar nr 14, p 51, 82.

mis omakorda võib suurendada ka juhtumitesse kaasatud inimeste usaldust õigussüsteemi kui terviku suhtes. Seega taandub küsimus paratamatult valikule, kas eelistame tõhusust, riskides lapse tahte ja huide ebatäpse peegeldamise ja hindamisega, või väärtustame kvaliteeti, leppides sellega, et põhjalik ja teaduspõhine ärakuulamine nõuab rohkem aega ja ressursse.

Autoritest: Raina Pärn on Pärnu Maakohtu kohtunik.

Annegrete Palu (MA) on Tartu Ülikooli õigusteaduskonna ja psühholoogia instituudi eksperimentaalpsühholoogia nooremlektor.